

THEOLOGIA BIBLICA

Máthé-Farkas Zoltán*

Kolozsvár

Pálma, homok vagy főnix? A Jób 29,18b értelmezésének kérdései**

A Jób könyvének költői egységéhez tartozó 29. rész tartalmára úgy tekinthetünk, mint amely az 1,1–5 rövid tudósításának kidolgozása. Az ezt követő 30. rész azt írja le, hogy a címszereplő miként tapasztalta meg az 1,6-tal kezdődő bonyodalom következményeit. Végül pedig Jób Istent kihívó beszéde¹ zárja a 29–31. fejezetek által alkotott egységet.

A 29. rész soraiban Jób a maga nézőpontjából láttatja a kellő világot, amelyben ő az egyetlen központi alak, aki Isten áldásainak kiváltképpen részese, és itt az a hangsúlyos, hogy ő milyen jelentőséggel bír a körülötte élők számára.² Ez a teljes fejezet tulajdonképpen átfogó katalógusa³ mindannak, amiben Jób részesült a csapások előtt.

A bevezető mondatot követő költemény szerkezetét a következő egységekre tagolhatjuk:

- 29,2: Jób visszakívánja a korábbi időket, bevezető összefoglalás (A);
- 29,3–6: Jób Isten és a család közösségében élt, jólétet élvezett (B);
- 29,7–10: Jób tekintélye a társadalomban (C);

* Máthé-Farkas Zoltán (Kolozsvár, 1976) székelykövesdi lekipásztor, 1995–2000 között folytatta felsőfokú tanulmányait a Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézetben. Jelenleg a Debreceni Református Hittudományi Egyetem doktorjelöltje. Kutatási területe az ószövetségi biblia és egzegézis: a bibliai héber költői szövegek irodalmi elemzés által történő értelmezési módszerének lehetőségei. Értekezésében egy módszert mutat be a brueggemanni permetafora-modell egzegézisben való alkalmazhatóságának szemléltetésül, és esettanulmányként ezzel vizsgálja a Jób 29,14a metaforáinak jelentéskötését. Fontosabb biblikus közleményei: *Brueggemann, Walter: Theology of the Old Testament – Testimony, Dispute, Advocacy* (recenzió, *Református Szemle* 2007/1); Robert Alter: *A Biblia versművészete* (fordítás, Exit 2013); *Metafora vagy nem metafora? Feltételezések Jób szabadságmetaforáinak jelentéskötéséről* (*Református Szemle* 2015/1); Pelham, Abigail: *Contested Creations in the Book of Job. The-World-as-It-Ought-and-Ought-Not-to-Be*. (recenzió, *Református Szemle* 2016/5).

** Ez az írás a szerző *A permetafora-modell alkalmazása az ószövetségi egzegézisben. Jóbi szabadságmetaforák kontextuális elemzése Walter Brueggemann hermeneutikai megközelítése nyomán* című doktori dolgozatának egyik exkurzusa.

¹ Georg Fohrer a 29–31. részek egészére érti a kifejezést. Ld. Fohrer, Georg: *Das Buch Hiob*. Evangelische Verlagsgesellschaft, Berlin 1967, 36.

² Pelham, Abigail: *Contested Creations in the Book of Job. The-World-as-It-Ought-and-Ought-Not-to-Be*. Brill, Leiden 2012, 46–49.

³ Ld. idevonatkozóan: Hoffmann, Yair: Job and Catalogue Literature. In: uő: *A Blemished Perfection: The Book of Job in Context*. Sheffield Academic Press, Sheffield 1996, 84–114.

- 29, 11–13: a Jóbot körülvevő tisztelet okai (1) (D);
 29,14: a címszereplő önmagát jellemzi (E);⁴
 29, 15–17: a Jóbot körülvevő tisztelet okai (2) (D’);
 29, 18–20: Jób elvárásai: családi közösség, hosszú (vagy örök) élet, tekintély és hatalom (B’);
 29,21–24: Jób tekintélye a társadalomban (C’);
 29, 25: befejező összefoglalás (A’).⁵

E felvázolásban azt láthatjuk, hogy a 18. költői sor új egységet vezet be Jób beszédében. Itt a címszereplő a 2–17. sorokban elmondottak nyomán fogalmazza meg azokat az áldásokat, amelyek a megfizetéstán alapján várhatóak el egy ilyen magatartású kegyes jutalmaként.

Ebben az írásban – eltekintve az imént felmutatott struktúra funkcionalitásának vizsgálatától, főként a 18. vers második felsorának szemantikai kérdéseire összpontosítunk. A kérdésfeltevést az indokolja, hogy a 29,18b szövegének többféle olvasatával találkozunk a magyar és idegen nyelvű bibliafordításokban, illetve a kommentárirodalomban. A magyar bibliaolvasók számára a revideált Károli-fordítás⁶ változata ismert: *és mint a homok, megsokasodnak napjaim*. Ezt viszont már így olvassuk az 1975-ös új fordításban (MBT⁷), illetve a 2014-es revideált új fordításban:⁸ *s/ és mint a fönixmadár, sokáig élek*.⁹

⁴ Vö. Fokkelman, Jan P.: *Major Poems of the Hebrew Bible at the Interface of Hermeneutics and Structural Analysis. Volume 4: Job 15–42*. Trans. drs. Ch. E. Smit. Royal van Gorcum, Assen 2004, 170.

⁵ Ez a vázlat nagyrészt megegyezik a Habel által közölttel; vö. Habel, Norman C.: *The Book of Job: A Commentary*. The Westminster Press, Philadelphia 1985, 406–407. Ő rámutat a 2. és 25. sorok keretező szerepére, de a 3. és a 24. sorokban az אורר által képzett inklúzióra is; ld. uo. 407. Vö. Fokkelman: *Major Poems of the Hebrew Bible, Volume 4*, 166 (ld. a 3. jegyzetet is), továbbá Fokkelman, Jan P.: *The Book of Job in Form. A Literary Translation with Commentary*. Brill, Leiden 2012, 276.

⁶ *Szent Biblia, azaz Istennek Ó és Új Testamentumában foglaltott egész Szent Írás*. Magyar nyelvre fordította Károli Gáspár. Magyar Bibliatanács, Budapest 1990.

⁷ *Biblia. Istennek az Ószövetségben és Újszövetségben adott Kijelentése*. Magyar nyelvre fordította a Magyar Bibliatársulat Ószövetségi és Újszövetségi Bibliafordító Szakbizottsága. Kálvin Kiadó, Budapest 2011. [Az 1975. évi új fordítású Biblia javított kiadása (1990), a Vizsolyi Biblia megjelenésének 400. évfordulójára.]

⁸ *Biblia. Istennek az Ószövetségben és Újszövetségben adott Kijelentése*. Magyar nyelvre fordította és revideálta a Magyar Bibliatársulat Szöveggondozó Bizottsága. Kálvin Kiadó, Budapest 2014. (Revideált új fordítás – RÚF 2014)

⁹ Az első magyar fordítások is különböznek egymástól. Méliusz: *És mint amaz bosszú életű Phénix madár, megsokasítom én is az én napjaimat*. (Átírás tőlem.) Ld. Melius Juhász Péter: *A Szent Jób Könyvének a Sidó nyelvből és a bölcs magyaroké fordításából igazán való fordítása magyar nyelvre 1565-ben*. Szerk. Ötvös László. Hasonmás kiadás, Debrecen 2008, 153. A Vizsolyi Biblia viszont kitart a homok szeméma mellett: *és mint a’ tengernek fönnye, úgy az én napjaimat megsokasítom*. Ld. *Szent Biblia, azaz: Istennek Ó és Új Testamentumának próféták és apostolok által megírtott szent könyvei*. Magyar nyelvre fordított egészen és újonnan az Istennek Magyarországon való Anyaszentegyházának épülésére. Vizsolyban nyomtatott Mantskovit Bálint által, MDXC Boldogasszony havának 10. napján. Hasonmás kiadás. Magyar Helikon, Budapest 1981, 528r–528v.

A továbbiakban egy kritikai javaslat, valamint a két magyarul is ismert szövegváltozat vizsgálatát következik.¹⁰

A 29,18 teljes szövegének sajátosságát a felsorok tartalmának logikai sorrendjében érzékeljük: előbb a meghalásról, majd a napok megsokasításáról olvasunk, s emiatt több kísérlet is történt a 18. vers szemantikai tisztázására.

Először a 18a értelmét fontos pontosítani. Vajon szó szerint kell-e érteni az itt olvasható אָנַחְתִּיQ igét, vagy pedig a zsoltárokból is feltűnő haláltapasztalat kifejezéseként, amelyből való megszabadításukról tanúskodnak a zsoltárszerzők? A konkordanciák szerint a אָנַחְתִּיQ gyök mindössze 24-szer fordul elő az Ószövetségben,¹¹ és mindegyik a konkrét meghalásról szól (a Zsolt 88,16 folyamatos melléknévi igeneve a halálközeli állapotot fejezi ki).¹² A אָנַחְתִּיQ pedig – szó szerinti jelentése mellett – valamely közösség, illetve az emberi lakóhely képes kifejezéseként is használatos.¹³ A Leningrádi kódex (L)¹⁴ szövege alapján mindkét változat elképzelhető: Jób itt a család közösségében való meghalásáról szól; illetve Jób fönixként hal meg, majd pedig megsokasítja napjait.

Továbbá: a 29,18b-ben két alakzatot látunk: egyik a megsokasítás módjáról szól (*mint a homokot / mint a pálma / mint a fönix*), a másik pedig a *megsokasítók napokat*, amely a megsokasítás tárgyát jelöli.

A 18b-nek három értelmezése lehetséges:

¹⁰ A nem általam végzett magyarázatoknál feltüntettem a forrást vagy a fordítót, magam pedig „labor-fordításra” törekszem (természetesen, a magyar változatok szókinccsének felhasználásával), amelynek nem a gördülékeny megfogalmazás a célja, hanem a héber nyelvtani-strukturális viszonyok lehető leghűségesebb megmutatása a magyar nyelvhelyesség keretei között.

¹¹ Ld. *BibleWorks10* CD-Rom. BibleWorks, LLC. 2015. Ld. még אָנַחְתִּיQ. In: Lisowsky, Gerhard: *Konkordanz zum Hebräischen Alten Testament*. [1958]. Deutsche Bibelgesellschaft, Stuttgart 21981, 318–319.

¹² A halálból való megszabadítás költői képeiben a אָנַחְתִּיQ igét találjuk, ld. például Zsolt 18,5–20; 33,18k; 49,16; 56,14; 116,8.

¹³ Vö. 4Móz 24,21; 5Móz 32,11; Péld 27,8; Ézs 10,14; Ézs 16,2; Jer 49,16; Abd 1,4; Hab 2,9-ben. A Jób 29,18a-hoz közel álló, egyénre vonatkozó jelentésében (noha negatívan) a Péld 27,8-ben található: *Mint a madár, mely elbolyong fészekétől; olyan az ember, ki elbolyong lakóhelyétől*. Ld. *Biblia. Kecskeméthy István fordítása*. [1934]. Koinónia, Kolozsvár 2002. Clines közli Barr véleményét is, aki szerint a אָנַחְתִּיQ család/otthonként való felfogása nem igényli a szó metaforikus jellegű használatát. Ld. Clines, David John Alfred: *Job 21–37*. Thomas Nelson Publishers, Nashville 2006, 939/18c jegyz. Clines forrása: Barr, James: *Is Hebrew אָנַחְתִּיQ 'Nest' a Metaphor?* In: Kaye, A. S.: *Semitic Studies* 1. Harrasowitz, Wiesbaden 1991, (154–156), 150–161. Noha Barr ezzel a kifejezés lexikalizált metafora jellegét állítja, mégis azt kell megállapítanunk, hogy inkább csak holt metaforáról, tehát kliséről, sztereotipikus kifejezésről van szó. Vagyis olyanról, amely némileg még magában hordozza a tartalom és a hordozó azonosításával keletkező feszültséget, mivel a szó szerinti jelentésben való használatát is megtaláljuk – olykor a képes kifejezéssel párhuzamosan; ld. például 4Móz 24,21; 5Móz 22,6; Jób 39,27; Zsolt 84,4; Pd 27,8; Ézs 16,2. Vö. Máthé-Farkas Zoltán: *Metafora vagy nem metafora? Feltételezések Jób szabadításmetaforáinak jelentésalkotásáról*. In: *Református Szemle* CVIII. (2015/1), (5–54) 45–47.

¹⁴ [Jób könyve] *Leningrad Codex*. Forrás: <https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/1/1f/Leningrad-codex-16-job.pdf> (2016. febr.10) folio 405 [Jób 29]. Vö. *BibleWorks10*.

- a napok megsokasítása a halálig történik;
- a napok megsokasítása a végtelen életidőt jelenti;
- a napok megsokasítása megújulással vagy feltámadással történik.

Amint továbbiakban kiderül, a felsor tartalmi mondanivalója nem köthető kizárólagosan a חוֹל szónak tulajdonított egyik vagy másik jelentéséhez, hanem függ a 18a és a 19. verssel való összefüggésében történő értelmezésétől, illetve az intertextuális párhuzamoktól is.

1. ...megsokasítók napokat

Az alább tárgyalt változatok megegyeznek abban, hogy a 29,18bβ felsor-részletben (אֲרַבָּה יָמִים) a napok megsokasításáról van szó, ahol a *napok* az életidő szinekdochéjaként szolgál.¹⁵

A רבה a *megsokasodás* (qalban), illetve a *megsokasítás* (hi'filben) igéje, *számbeli, mennyiségbeli megsokasodást, megsokasítást* jelez.¹⁶ Ószövetségi előfordulásait figyelembe véve a következőket állapíthatjuk meg:

- A hi'fil alak a חוֹל-lal összefüggésben mindössze három helyen fordul elő a BHS-ben:¹⁷ az 1Móz 22,17, a Jób 29,18b, valamint a Jer 33,22-ben. Viszont csak Jób könyvének lókusában jelenik meg az élet meghosszabbításának értelmével.¹⁸
- A רבה qalja a חוֹל-lal együtt áll a Zsolt 139,18a-ban: *Számlálom őket [tudniillik Isten szándékait], homoknál többek.*
- A qal alak két helyen olvasható az életidő meghosszabbodásának jelentésével:
- a Péld 4,10b-ben: וַיִּרְבוּ לְךָ שְׁנוֹת חַיִּים – *és megsokasulnak neked életed évei;*

¹⁵ A szinekdoché (gör. *együttértés*) a metonímia egyik fajtája, jelentésátvitelen alapuló trópus: egy fogalom vagy tényállás megnevezése egy vele „együtt értett” másik fogalom vagy tényállás megnevezésére szolgáló kifejezéssel. Logikai benne foglalás viszonyát mutatja: „egész” és „rész”, „nem” és „faj”, „több” és „egy” mindkét irányba való helyettesítése történik (ld. *szó a beszéd* helyett, illetve fejedelmi többes az egyes szám helyett). Szinekdoché. In: Szathmáry István (szerk.): *Alakzatlexikon*. Tinta Könyvkiadó, Budapest 2008, 545–542. Szinekdoché. In: Kelecsényi László – Kelecsényiné Molnár Katalin – Oláh Tibor – Osztovsits Szabolcs – Petz György – Studinger Józsefné – Szentesné Péter Orsolya – Turcsányi Márta: *Kulturális enciklopédia*. <http://enciklopedia.fazekas.hu/search/search.php> (2015. máj. 13.).

¹⁶ רבה. In: Harris, Robert Laird (ed.): *Theological Wordbook of the Old Testament. Volumes 1 & 2*. Moody Press, Chicago 1980 [TWOT], 2103. רבה. In: Koehler, Ludwig – Baumgartner, Walter: *The Hebrew & Aramaic Lexicon of the Old Testament*, CD-Rom Edition. Trans. Mervyn Edwin John Richardson. Koninklijke Brill, Leiden 1994–2000 [HALOT], 8627. I. רבה. In: Lisowsky, Gerhard: *i. m.* 1311–1313. Édouard Dhorme azzal érvelve tartja fontosnak kiemelni a megsokasítandó napok számos voltát, hogy a hi'fil alakhoz járuló többes számú állítmánykiegészítő (*complement* [tk. tárgy]) érzékelteti ezt más előfordulásai esetében is (ti. Jób 9,17b; 34,37b; 40,27a); Dhorme, Édouard: *A Commentary on the Book of Job*. [1926]. Trans. Harold Knight. Nelson, London 1967, 426.

¹⁷ *Biblia Hebraica Stuttgartensia*. Ediderunt Karl Elliger et Wilhelm Rudolph. [1967/1977]. Deutsche Bibelgesellschaft, Stuttgart 41990.

¹⁸ Vö. TWOT, 2103.

– a Péld 9,11a-ban: **כִּי־בִי יִרְבּוּ יְמֵיךָ** – *mert általam sokasulnak meg napjaid* (Kecskeméthy).¹⁹

A napok meghosszabbításának azonban van más idiómája is az Ószövetségben, amit az **אֵרַךְ יָמִים** szerkezet névszói vagy igei változataiban láthatunk: **אֵרַךְ יָמִים** – *bosszúsága napoknak* (ld. például 5Móz 30,20; Jób 12,12; Zsolt 21,5; Sír 5,20 stb.); **יֵאָרְךָ יָמִים** – *meghosszabbít napokat* (Péld 28,16; Préd 8,13; Ézs 53,10).²⁰

2. mint a pálma...

A [...] *der Palme die Tage mehren*, illetve az I [...] *like a palm-tree multiply my days* olvasatokat az általam vizsgált modern fordítások közül de Wilde-nél és John Graynél olvashatjuk.²¹ De Wilde szerint egyfelől azért jó a *pálma* fordítás, mert a *Septuagintában* (LXX²²) a φοῖνιξ előfordulásai a héber תְּמָר (datolyapálma) megfelelői.²³ Emellett Plinius (Kr. u. 23–79) *Naturalis Historia* 13,9-re is hivatkozik, amelyben az ókori szerző szól arról, hogy elhalását követően a pálmafa is életre kel, akárcsak a fönixmadár.²⁴ De Wilde elképzelhetőnek tartja, hogy a LXX fordítója előtt a נָחַל kifejezés állhatott, amelyet az arab *nahl* alapján a datolyapálma megjelölésének tekint. Másfelől azt is felhossa, hogy a költői sor kontextusa alátámasztja a *pálma* olvasatot – ld. a gyökér és az ágazat említését.²⁵ Végül pedig

¹⁹ A Péld 9,11 érdekessége az, hogy a 11b felsorban megjelenik a Péld 4,10b mondata, viszont más igével: *és megszapornodnak* (וַיִּוֹסִיפוּ); intranszítív hífil) *neked életed évei*. Vö. Waltke, Bruce K. – O'Connor, Michael Patrick: *An Introduction to Biblical Hebrew Syntax*. [1990]. Eisenbrauns, Winona Lake 2004, 27.2.g.

²⁰ E lókusokon kívül e tőmondatot intranszítív hífil alakkal is megtaláljuk a *meghosszabbodnak napok* jelentéssel, ld. pl. 2Móz 20,12; 5Móz 5,15; 6,2; 25,15; vö. Ez 12,22. A Zsolt 21,5-ben hiperbolikus összefüggésben találjuk a névszói változatot: [...] *adtál neki bosszúságát napoknak, örökekön-örökeké* (עוֹלָם וָעֶד).

²¹ Ld. Clinesnél azoknak felsorolását, akik a 29,18b_a-nak *mint egy pálma* változatát támogatják; Clines, David John Alfred: *Job 21–37*, 940,18f jegyz.

²² *Septuaginta, Id est Vetus Testamentum Graece iuxta LXX interpretes*. Volumen II: Libri poetici et prophetici. Edidit Alfred Rahlfs. Württembergische Bibelanstalt, Stuttgart 1971.

²³ A 2Móz 15,27, 2Móz 33,9, valamint a 3Móz 23,40, Neh 8,15, Zsolt 91,13, Én 7,8–9, Jóel 1,12 lókusokat sorolja fel. Wilde, Arie de: *Das Buch Hiob. Eingeleitet, übersetzt und erläutert*. E. J. Brill, Leiden 1981, 290.

²⁴ Arie de Wilde, uo. Sőt Plinius úgy látja, hogy a madár neve e sajátosság miatt származik a pálmafából. ld. Pliny: *The Natural History*. Volume 3. Trans. John Bostock, H. T. Riley. Henry G. Bohn, London 1855, 175. Az idősebb Plinius, azaz Gaius Plinius Secundus életrajzi adatait ld. Pliny the Elder. In: *Encyclopaedia Britannica 2004. Deluxe Edition CD*. Encyclopaedia Britannica Inc. 2004.

²⁵ Dhome viszont arra emlékeztet, hogy a 29,19–20 az Origenész által csillaggal jelölt szövegészletek közé tartozik, ami pedig arra utal, hogy eredetileg nem volt benne a LXX első változatában, hanem Theodotion nyomán történő kiegészítésként került a görög szövegbe; Dhome, Édouard: *i. m. cc. ccii*. Vö. Tov, Emanuel: *Textual Criticism of the Hebrew Bible*. Second Revised Edition. Fortress Press, Minneapolis [1992], 2001, 147–148; ld. részletesen a *Septuagintáról* uo.: 134–148.

arra hivatkozik, hogy az עמ előljáró nem helyénvaló, és a *főnix* jelentés visszahatását feltételezi a *fészkeimmel* szóalak előállításánál.²⁶ A 18a magas életkorról szóló szövegére tett javaslatát, amely így összhangban áll a LXX-ével, azzal támasztja alá, hogy ez igencsak érvényes a datolyapálma esetében, amelynek csak százéves korában kezd csökkenni a termése, és mintegy kétszáz esztendősen pusztul el.²⁷

John Gray rekonstruálja a jelenlegi héber szöveganyag mögötti szöveggromlást. Szerinte a וּכְחֹלִי úgy állhatott elő a pontozást megelőző változatban, hogy a כִּנְחָל-ból a כ betű ו-va, a נ pedig כ-fá alakult. A LXX tehát ennek alapján fordít φοίνικος-t: ὡσπερ στέλεχος φοίνικος πολὺν χρόνον βιώσω. Ezt követi a *Vulgata* is: *et sicut palma multiplicabo dies*. Így viszont feszültség áll elő a 18a קָנִי, és ugyanúgy az אָנֹנֶה szavával is. John Gray olvasata azonban ez: *‘im-qāneh ‘eggōa’* [עֵם-קָנִי אָנֹנֶה], azaz a קָנִי kifejezés י-ja helyett eredetileg ה állt, az אָנֹנֶה pedig az arab *naja‘a*-val (*to thrive*) rokonítható נָנֵה ragozott alakja. Tehát: *I shall thrive like the reed-cane – Nővekedem majd, mint nádszál*. Viszont Arie de Wilde-hez hasonlóan, ő is hivatkozik a 18–19. versek kontextusára, amely megerősíteni látszik ezt az olvasatot.²⁸

E két kutató érvelésével szemben azonban az jegyezhető meg, hogy a LXX a φοῖνιξ/φοῖνιξ szót szinte kizárólag a héber תְּמָר/תְּמָרָה/תְּמָרָה (*pálmafa*, ti. *datolyapálma*) megfelelőjeként használja. A 2Sám 16,1–2-ben talán ennek gyümölcsét érti a קָיִי – *nyári gyümölcsön*.²⁹ A Jób 40,30-nál a כְּנַעֲנִים-ot fordítja vele. Az Ez 40,21-ben pedig téves betoldásként jelenik meg a görög változatban.³⁰ Mindketten a נָחַל *pálma* jelentését javasolják, noha így egyedül csak a 4Móz 24,6-ban fordulna még elő;³¹ ott viszont a LXX νάπαι-t, azaz *völgyeket* fordít! Ezt a megközelítést a Sirák 50,12 támasztja alá, ahol καὶ ἐκύκλωσαν αὐτὸν ὡς στελέχη φοινίκων olvasható, ami héber változata fakszimiléjén³² így jelenik meg:

²⁶ Vö. Pope, Marvin H.: *Job. Introduction, Translation, and Notes*. Doubleday & Company Inc., New York 31973, 213–214., 18a jegyz.

²⁷ Hivatkozik a Zsolt 92,13–15 szövegére is; ld. Wilde, Arie de: *i. m.* 190–191.

²⁸ Vö. Gray, John: *The Book of Job*. [2000*] Sheffield Phoenix Press, Sheffield 2010, 353, 13. jegyz., 353., 14. jegyz. és 353, 15. jegyz. Érvelését részletesen ld. uo. 360–361.

²⁹ A *datolyapálmához* ld. TWOT, 2523; HALOT, 10211; תְּמָר, תְּמָרָה. In: Lisowsky, Gerhard: *i. m.* 1523. Továbbá ld. a *nyári gyümölcs* jelentéshez Brown, Francis – Driver, S. R. – Briggs, Charles A.: *The Brown–Driver–Briggs Hebrew and English Lexicon (with an appendix containing the Biblical Aramaic)*. Clarendon Press, Oxford 1907, [BDB] 8554. HALOT, 8371. קָיִי. In: Lisowsky, Gerhard: *i. m.* 1258.

³⁰ Ld. Zimmerli, Walther: *Ezekiel 2. A Commentary on the Book of the Prophet Ezekiel, Chapters 25–48*. [1969]. Trans. James D Martin. Fortress Press, Minneapolis 1983, 338., 21c jegyz.

³¹ Arie de Wilde még az Én 6,11-et is megemlíti; ld. Wilde, Arie de: *i. m.* 290. Gray, John: *i. m.* 361. A II. נָחַל esetében a TWOT bizonytalanak tekinti a *date-palm* jelentést, viszont a BDB (amely összeveti a Sirák 50,12e-vel) és a HALOT elfogadja, ld. TWOT, 1343b; BDB, 6033; HALOT, 6090. Lisowsky a 4Móz 24,6-beli כְּנַחֲלִים-ot a *Bachtal/wady / vallis rivuli* jelentés alá sorolja, nála csak így tűnik fel a lexéma; נָחַל. In: Lisowsky, Gerhard: *i. m.* 915.

³² Vö. Blachorsky, Joshua (ed.): *The Book of Ben Sira. Index of Passages*. <http://www.bensira.org/pdf/indexOfPassages/indexOfPassages.pdf> (2016. febr. 3.), 1., 33.

ויקיפוהו כערבי נחל.³³ Magyarul pedig ekképpen: [...] *körbefogták őt, mint pálmafák törzsei.*³⁴

Arie de Wilde és Gray olvasata tetszetős, ha a 18–19. versek összefüggésében látjuk, amint ők is utalnak erre a kontextuális megegyezésre.³⁵ Clines azonban igen nagy túlzásnak tekinti *pálmát* olvasni a napok megsokasításának alanyként.³⁶ Ha azonban eltérünk Graynek az אֲנֹנִי-*ra* vonatkozó javaslatától, és meghagyjuk a szó meghalást kifejező értelmét, a 29,18b-t a Jób 14,7–9 elképzelésének folytatásaként láthatjuk: Jób az ő megfelelő magatartást tanúsító élete megjutalmazásaként tapasztalja a Zsolt 1,3 ígéretének beteljesülését halála után.³⁷ A 18–19. sorok kontextusára hivatkozó érv alapján akár azt is állíthatjuk, hogy a 18–20. versek szövegösszefüggésébe a 20. sor képanyaga is csak közvetetten látszik beleillőnek. Mindezzel szemben szólhatunk a képkeveredés (Robert Alter kifejezése)³⁸ lehetőségéről, vagy amint Andersen fogalmaz:

„Némileg zabolátlan itt a költészet, keverték az extravagáns metaforák, az egyik szókép nem vezet a másikhoz az effajta rapszódiában.”³⁹

A *pálma* jelentés logikáját keresve, noha nem fogadja el ezt a javaslatot, Harold Henry Rowley összeveti a Jób 29,18a versrészletet az Ézs 65,22-vel, ahol ezt a hasonlatot olvassuk:

[...] *mint a fa napjai, úgy lesznek népem napjai* (Kecskeméthy).

Ebben az összefüggésben a *pálma* az igen hosszú élet jelképeként szolgálhat.⁴⁰

³³ Ld. *The Book of Ben Sira, B_XIX_Verso*. http://www.bensira.org/images/Manuscripts/B/B_XIX_Verso.jpg (2017. aug. 4.). Vö. Abegg, Martin: *Transcription: B XIX Verso*. <http://www.bensira.org/navigator.php?Manuscript=B&PageNum=38> (2016. febr. 3.).

³⁴ *Deuterokanonikus Bibliai Könyvek a Septuaginta alapján*. Szerk. a Magyar Bibliatársulat Szöveggondozó Bizottsága. Kálvin János Kiadó, Budapest 1998.

³⁵ Wilde, Arie de: *i. m.* 290; Gray, John: *i. m.* 361. Vö. Dhrome: *A Commentary on the Book of Job* 427.

³⁶ Clines, David John Alfred: *Job 21–37*, 940,18f jegyz. Ő is utal Plinius művére; uo.

³⁷ Vö. Nielsen, Kirsten: *There is Hope for a Tree. The Tree as Metaphor in Isaiah*. JSOTS Press, Sheffield 1989, 11., 72–73., 131. Noegel, Scott Bryon: *Janus Parallelism in the Book of Job*. Sheffield Academic Press, Sheffield 1996, 96–97.

³⁸ Alter, Robert: *A Biblia versművészete*. Ford. Máthé-Farkas Zoltán. Exit Kiadó, Kolozsvár 2013, 38. Watson pedig a metafora és hasonlat keveredéséről is szól az Én 8,14 alapján; ld. Watson, Wilfred G. E.: *Classical Hebrew Poetry. A Guide to its Techniques*. JSOT Press, Sheffield 1986, 260.

³⁹ Ld. Andersen, Francis I.: *Job. An Introduction and Commentary*. Inter-Varsity Press, Leicester 1976, 233.

⁴⁰ Vö. Rowley, Harold Henry: *Job*. [1976]. Wm. B. Eerdmans – Marshall, Morgan & Scott Publ. Ltd., London 21980, 187. Perdue arra emlékeztet, hogy a fa halhatatlanság-jelkép; ld. Perdue, Leo G.: *Wisdom in Revolt – Metaphorical Theology in the Book of Job*. JSOT Press, Sheffield 1991, 159–160. Ennek egyetemes jellegéről ld. Eliade, Mircea: *A Szent és a profán. A vallási lényegről*. [1957]. Ford. Berényi Gábor. Európa Könyvkiadó, Budapest 21996, 139–142.

3. *mint a homokot...*

A חול a nagy mennyiség hiperbolájaként használatos az Ószövetségben.⁴¹ A *homok* fordítást ott támogatom, ahol a megszámlálhatatlanságot fejezi ki, a mérhetetlen tömegérték magyar megfelelőjeként pedig a *föveny* (mint homokos talaj) áll a szövegben. A következőkben a חול előfordulásaira fordítjuk a figyelmet, és megvizsgáljuk a szót önmagában, majd a szókapcsolataiban.⁴²

Önmagában

- A חול-t alanyként találjuk a Jer 33,22-ben: [...] *és nem mérhető meg fövenye a tengernek.*
- Névelős változatában (החול) a Péld 27,3a-ban olvasható: [...] *súlyos a föveny.*
- A מחול alakkal találkozunk a Jer 15,8, a Zsolt 139,18 és a Jób 6,3 lókusokban, ahol a מן viszonyító partikulaként használatos:⁴³ *több/súlyosabb homoknál/fövenynél.* Ilyen értelemben látjuk a Péld 27,3 teljes költői sorának összehasonlításában:
*Nebéz a kő, súlyos a föveny,
de bosszantása a bolondnak nebezebb mindkettőnél.*
- כ előljáróval képzett hasonlatként, a כחול és כחול (mint homok/föveny és mint a homok/a föveny) visszatérő kifejezés a Héber Bibliában, előfordulásai pedig a következők: 1Móz 32,13; 41,49; Józs 11,4; Bír 7,12; 1Sám 13,5; 2Sám 17,11; 1Kir 4,20; 1Kir 5,9; Ézs 10,22; Ézs 48,19; Hózs 2,1; Hab 1,9.
- וכחול (és mint a homok): így csak az 1Móz 22,17-ben és a Jób 29,18b-ben fordul elő; más pontozással pedig még a Zsolt 78,27-ben (וכחול).

Szókapcsolatokban

- כחול הים (mint homokja a tengernek): 1Móz 32,13; 41,49; Ézs 10,22; Hós 2,1; Zsolt 78,27.
- וכחול ימים (és mint homokja tengereknek): Zsolt 78,27 (a tengerekhez ld. alább a 44. jegyzetet).
- כחול אשר על שפת הים (mint a homok, amely a tenger partján [van]): Józs 11,4; Bír 7,12; 1Sám 13,5; 1Kir 5,9; 1Móz 22,17.
- כחול אשר על הים (mint a homok, amely a tengerél [van]): 2Sám 17,11; 1Kir 4,20.

⁴¹ Vö. BDB, 2889. TWOT, 623. HALOT, 2724. Matheus, Frank: PONS *Kompaktwörterbuch Altbräisch: Altbräisch – Deutsch.* Ernst Klett Sprachen, Stuttgart 2006 [PONS], 2344; I. חול. In: Lisowsky, Gerhard: *i. m.* 468; ld. még חול. In: Pollák Kaim: *Héber–magyar teljes szótár.* Budapest 1881, 98.

⁴² Vö. I. חול. In: Lisowsky, Gerhard: *i. m.* 468.

⁴³ Vö. Waltke, Bruce K. – O'Connor, Michael Patrick: *i. m.* 11.2.11.e.

– מְחוּל יָמַיִם (*a tengerek homokjánál* [több] [...]): Jer 15:8; Jób 6,3.⁴⁴

Ezt az áttekintést követően megállapíthatjuk, hogy a *homok* jelentéssel a חוּל a megszámlálhatatlanság és megmérhetetlenség megszokott kifejezőmódja a Héber Bibliában,⁴⁵ viszont csak a Jób 29,18b hasonlatában találjuk a *napok* hasonlójaként.

4. *mint a főnix...*

A BHS Mp széljegyzetében ezt találjuk: בּ וּבְתָרֵי לִשְׁנֵי,⁴⁶ amit így érthetünk: *kétszer, és két külön jelentésben.*⁴⁷ A két előfordulás lókusát pedig a Mm 3526. listáján olvassuk: 1Móz 22,17 és Jób 29,18.⁴⁸

Az חוּל előfordulásainak vizsgálatánál nyilvánvalóvá vált, hogy a Héber Bibliában ez a főnév csak *homok* jelentéssel jelenik meg. Azonban a lexikonok, illetve Lisowsky úgy tekintenek a Jób 29,18b lókusra, mint a II. חוּל főnév egyetlen előfordulási helyére, ahol a *főnix(madár)* értelmet hordozza.⁴⁹

E megközelítés mögött állhat a Mp-megjegyzés, illetve az, hogy a *Genesis Rabbah* 19,5-nél, valamint a *Babiloni Talmud Sanhedrin*-traktátusának 108b fóliáján található szövegek a Jób 29,18-ra hivatkoznak akkor, amikor a *főnix*ről szólnak.⁵⁰ A madár חוּל-ként való megnevezését viszont csak a *Genesis Rabbah* 19,5-ben találjuk:

⁴⁴ Ahol a birtokos jelző szemantikailag a kiterjedést jelölő többes számban állónak tekinthető (*plural of extension*), amely a valóban roppant nagy mennyiségre utal; vö. Waltke, Bruce K. – O'Connor, Michael Patrick: *i. m.* 7.4.1.c,d. Ennek értelmében túloz a mennyiség hiperbolája: egyfelől a *homok* önmagában is a megszámlálhatatlanságot jelzi, s mivel ez a szókapcsolat, „megsokszorozódik” a *tengerekkel*, sőt a חוּל előjáróval még annál is több.

⁴⁵ Vö. Alter, Robert: *The Wisdom Books – Job, Proverbs, and Ecclesiastes. A Translation with Commentary.* W. W. Norton & Company, New York 2010, 121., 18. jegyz. Dhorme meglátása szerint e változat mellett való döntést az erősíti meg, hogy a רַבָּה hif'iljének többes számú tárgya van. Ezt a Jób 9,17b; 34,37b; 40,27a lókusaival is példázza; ld. Dhorme, Édouard: *i. m.* 426.

⁴⁶ A Leningrádi kódexben: בּ וּבְתָרֵי לִשְׁנֵי, ld. *BibleWorks*10.

⁴⁷ Ld. erről a következő munkát: Kustár Zoltán: *A héber Ószövetség szövege. A masszoréta szöveg-hagyományozás és annak megjelenítése a Biblia Hebraicában.* Kálvin János Kiadó, Budapest 2010, 356.

⁴⁸ Vö. Weil, Gérard Emmanuel (szerk.): *Massora Gedolah iuxta codicem Leningradensem.* Vol. 1–. Pontificium Institutum Biblicum. Roma (é. n.), 384.

⁴⁹ A TWOT nem is említi ezt a jelentésváltozatot, vö. TWOT, 623. Viszont ld. HALOT, 2725. PONS, 2344; vö. BDB, 2889; II. חוּל. In: Lisowsky, Gerhard: *i. m.* 468; ld. még חוּל. In: Pollák Kaim: *i. m.* 98.

⁵⁰ Ld. erről: Driver, Samuel Rolles – Gray, Georges Buchanan: *A Critical and Exegetical Commentary on the Book of Job together with a New Translation.* T & T Clark, Edinburgh 1921, 2:203. Fohrer, Georg: *i. m.* 403.,18a. jegyz., 410., 26. jegyz., (megemlíti még az Apc Bar^s 6–7 [azaz Báruk szír apokalipszise: 2ApBár] és Hens^l 12-t [Hének második, szláv apokalipszise: 2Hén], ld. uo. 410., 25. jegyz.); Pope, Marvin H.: *i. m.* 214., 18b jegyz. Gordis, Robert: *The Book of Job. Commentary, New Translation and Special Studies.* The Jewish Theological Seminary of America, New York City 1978, 321–322. Hartley, John E.: *The Book of Job.* William B. Eerdmans Publishing Company, Grand Rapids 1988, 392–393., 3. jegyz. Clines, David John Alfred: *Job 21–37* 940,18f jegyz. Gray, John: *i. m.* 360. Noegel, Scott Bryon: *i. m.* 96. Hoffmann, Yair: *i. m.* 194.

שמעו לה חוץ מעוף אחד ושמו חול
 azaz [...] *engedelmeskedtek neki, kivéve egy madarat, és annak neve hōl.*

Ezt az [...] *adott az ő férjének is* mondat (1Móz 3,6) נם (*is*) szavának értelmezésénél olvassuk, amely szerint az *is* a barmokra, vadakra és madarakra vonatkozik, amelyeket az asszony ugyancsak megkínált a tiltott gyümölccsel.⁵¹ A *Szanhedrin*-traktátusban megtaláljuk ugyan az utalást a Jób 29,18-ra, viszont az itt említett lényt אורשינה-ként olvassuk, amit a szöveg a Jób 29,18-ban álló חול-lal azonosít. A talmudi írás a vízözön egyik mozzanataként beszéli el azt, hogy a fönix elutasítja az eledelt, mert kímélni akarja Noét, ezért kapja a halhatatlanság ajándékát.⁵²

A két rabbinikus irat által tükrözött felfogás tehát ismert volt a Leningrádi kódex szerzői számára. A fent idézett helyet követően, a *Genesis Rabbah* 19,5 két rabbi véleményét is közli a חול újraeledésére vonatkozóan. Van den Broek megállapítása szerint ez az írás hordozza a Jób 29,18-ban előforduló kifejezés és a fönix legelső azonosítását. Az itt említett Jannai rabbi munkásságának ideje kb.

Broek, Roelof van den: *The Myth of the Phoenix According to Classical and Early Christian Traditions*. E. J. Brill, Leiden 1971, 59. Broek, Roelof van den: Phoenix. In: Toorn, Karel van der – Becking, Bob – Horst, Pieter W. van der (eds.): *Dictionary of Deities and Demons in the Bible*. [1992]. Phoenix. In: Brill, Leiden – William B. Eerdmans Publishing Company, Grand Rapids 21999, (655–657) 656–657; Wazana, Nili: Anzu and Ziz: Great Mythical Birds in Ancient Near Eastern, Biblical, and Rabbinic Traditions. In: *JANES* 31. (2009), (111–135) 128., 60. jegyz. Gátas József: *Trónlátomás a színpadon. Ezékiélosz Exagógé című drámájának politikatörténeti olvasata*. (doktori értekezés). Pázmány Péter Katolikus Egyetem 2014. [https://btk.ppke.hu/uploads/articles/7429/file/G%C3%A1tas%20J%C3%B3zsef_disszert%C3%A1ci%C3%B3\(1\).pdf](https://btk.ppke.hu/uploads/articles/7429/file/G%C3%A1tas%20J%C3%B3zsef_disszert%C3%A1ci%C3%B3(1).pdf) (2016. febr. 29.), 95. és 99. A rabbinikus hagyományra való általános utalásokat ld.: Rowley, Harold Henry: *i. m.* 188–189; Habel, Norman C.: *i. m.* 404., 18a jegyz. Job. In: *The NETBible*. Biblical Studies Press 1996–2016, [NET©]. <https://bible.org/netbible> (2017. aug. 10.) 29., 35. jegyz. Az apokaliptizisek Fohrernél olvasható rövidítéseinek magyar átírását ld.: *Rövidítések és átírások*. <http://www.biblia-tarsulat.hu/biblia/komm3/64elosz.pdf> (2017. aug. 11.), 8.

⁵¹ Az utalt szöveg angolul: "ALSO is an extension; she gave the cattle, beasts, and birds to eat of it. All obeyed her and ate thereof, except a certain bird named *hōl* (phoenix), as it is written, *Then I said: I shall die with my nest, and I shall multiply my days as the hōl* – E.V. 'phoenix' (Job xxix, 18)." Ld. *Midrasb Rabbah: Genesis*. Volume 1. Edited by Harry Mordecai Freedman and Maurice Simon. Trans. R. Harry Mordechai Freedman. Socino Press, London 1939, 151–152. A fönixlegenda két rabbiiskola szerinti, eltérő változatairól ld. uo. Héberül a következő műben olvasható: *ספר מדרש רבות על ספר ברשיית*. Ed. Yadi Moseh Zerah and Avraam Veod. Lemberg 1811. <http://hebrewbooks.org/22383> (2016. febr. 12). Magyarul ld. erről: Gátas József: *i. m.* 98–99.

⁵² Angol változat: "As for the phoenix, my father discovered it lying 'in the hold of the ark. 'Dost thou require no food?' he asked it. 'I saw that thou wast busy,' it replied, 'so I said to myself, I will give thee no trouble.' 'May it be (God's) will that thou shouldst not perish,' he exclaimed; as it is written, *Then I said, I shall die in the nest, but I shall multiply my days as the phoenix.*" Ld. *Sanhedrin* 108b. In: Epstein, Ezekiel Isidore (ed.): *Sanhedrin*. Trans. Jacob Schacter (ch. i–vi.), Harry Freedman (ch. vii–xi.). http://www.come-and-hear.com/sanhedrin/sanhedrin_0.html és http://www.come-and-hear.com/sanhedrin/sanhedrin_108.html#PARTb (2017. aug. 1.), folio 108b [ezután: Freedman-*Sanhedrin* 108b]. A *Sanhedrin* 108b (Vilna Edition) faksimiléjét ld. <http://www.e-daf.com/index.asp> (2016. jan. 23.).

Kr. u. 225-re tehető, a Judan rabbié pedig Kr. u. 320 körüli.⁵³ A két irat végső változatainak keletkezését illetően pedig Strack és Stemberger közös tanulmányára hivatkozhatunk, amely a *Genesis Rabbah* végső redakcióját a Kr. u. 5. század első felére teszi (legrégebbi kézírata a 10. századból való),⁵⁴ a *Babiloni Talmud*-ról pedig azt tudjuk meg, hogy a Kr. u. 8. századtól tekintik lezártnak (a teljes kéziratot pedig a 10. században említik először).⁵⁵

Robert Gordis szerint a nehardeai masszoréták a *homok* jelentéstől való megkülönböztetés végett וֹכְחֵי־t írtak,⁵⁶ de arra is gondol, hogy egyszerűen csak fonetikai variánsról van szó.⁵⁷ Figyelemre méltó ez, ha összevetjük azzal, amit Kustár Zoltán jegyez meg a keleti masszoréták munkásságáról:

„[...] az általuk megalkotott rendszerek eredetileg csak a feltétlenül szükséges kiegészítéseket fűzték a mássalhangzós szöveghez: a magánhangzókat leginkább csak a kétes esetekben jelölték [...]”⁵⁸

Kecskeméthy jegyzetében ezt találjuk: „18.v.* חוּל: n. sz. homok; m. sz. חוּל: főnix”.⁵⁹ A Jób 29,18-nál a BH¹ apparátusa a nehardeaiak megemlézése mellett a MS380-ra is hivatkozik, ahonnan a וֹכְחֵי olvasatot hozza. Ez utóbbi viszont eltűnik a BHK-ból, és helyette arról olvasunk, hogy e megnevezésen a héber értelmezők a főnixmadarat értették.⁶⁰

⁵³ Broek, Roelof van den: *Phoenix* 656–657.

⁵⁴ Strack, Hermann Leberecht – Stemberger, Günter: *Introduction to the Talmud and Midrash*. [1992]. Trans. and ed. Markus Bockmuehl. Fortress Press, Minneapolis. 1996, 279. és 280.

⁵⁵ Uo. 208. és 209.

⁵⁶ A nehardeai masszoréták említését ld. még Driver, Samuel Rolles – Gray, Georges Buchanan: *i. m.* 2: 202; Pope, Marvin H.: *i. m.* 214., 18b jegyz.; Gordis, Robert: *The Book of Job* 322; Hartley: *The Book of Job* 392/3. jegyz.. Clines, David John Alfred: *Job 21–37*, 940., 18f jegyz.; Broek, Roelof van den: *Phoenix*, 657. John Gray a rabbinikus olvasat sajátjának tartja a kaHál-t [a *Sanhedrin* 108b-t említi, viszont ott csak a Jób 29,18-ra való hivatkozásban jelenik meg a חוּל!]; Gray, John: *The Book of Job*, 360. Vö. Harold Henry Rowley, aki ugyancsak a Talmudra utal, az iménti olvasatot említve; uő: *Job*, 188. Kiegészítő jegyzeteiben Clines a *főnix* értelem alátámasztásául javasolja a כּוּחֵי változatot; ld. Clines, David John Alfred: *Job 38–42*. Thomas Nelson, Nashville 2011, 1477.

⁵⁷ Érvként hivatkozik a חַר (Ézs 11,8) és a חוּר [sic!] (Én 5,4) megfelelésére, ahol mindkét változat a *nyílás/hyuk* jelentéssel bír [ez utóbbinál חַר (בוּרְה) olvasható a L-ben és a BHS-ben]; Gordis, Robert: *The Book of Job*, 322.

⁵⁸ Kustár Zoltán: *A héber Ószövetség szövege*, 90 (kiemelés tőlem).

⁵⁹ סֵפֶר תּוֹרָה נְבִיאִים וְכַתּוּבִים. London 1865. Erről a „munkakönyvről” ld. Eszenyeiné Széles Mária: Kecskeméthy István, a bibliafordító. In: *Református Szemle* LXXXIV. (1988/5–6), (561–574) 563–564.

⁶⁰ BH¹app 29,18/c. In: *Biblia Hebraica*. Edidit Rudolf Kittel. Pars II. J. C. Hinrichs, Lipsiae 1906. Ugyanúgy a későbbi kiadásban is, ld. BH²app, 29,18/c. In: *Biblia Hebraica*. Edidit Rudolf Kittel. [1906]. Editio altera emendatior stereotypica. Pars II. J. C. Hinrichs, Lipsiae 1909. Vö. „in hoc vocabulo interpretes Hebraei Phoenicem avem (אוּרְשָׁנָה [sic!]) intellegunt (cf קני)”. Ld. BHKapp 29,18/c. In: *Biblia Hebraica*. Edidit Rudolf Kittel. Textum masoreticum curavit Paul Ernst Kahle. Editionem tertiam denuo elaboratam ad finem perduxerunt. [1937]. Editionem septimam auxerunt et emendaverunt Albrecht Alt et Otto Eissfeldt. [1951]. Editio nona

A *főnix* jelentés vonatkozásában a Jób 29,18-ra hivatkozó írásokat követően tekintsünk időrendi sorrendben azokra a forrásokra, amelyek elsőként említik a főnixmadarat.⁶¹

William Foxwell Albright *főnix*nek fordítja a Keret-eposzban olvasható *hlm* és *hl* szavakat. Ez azonban kutatói értelmezés eredményeként szól a főnixről.⁶² Ceresko viszont a Kr. e. 3. évezredből származó protokánaánita szövegekre (Eblai/Tel-Mardikhi lelet), azokban a *hl*-nak listákon és tulajdonnevekben való előfordulására hivatkozva érvel amellett, hogy a főnixmadárként értve fordítandó.⁶³

A főnixmadár legkorábbi fennmaradt egyértelmű említése Hésziodosztól (Kr. e. 700 körül tevékenykedett) származik, akinek *Kheirón intelmei* című tanköltevényéből idéz Plutharkosz (Kr. u. 46–119), a kb. Kr. u. 100-ban alkotott *De defectu Oraculorum*-ban (II. 415 C), ahol ennek a madárnak az életidejéről esik szó (kilenc holló életével egyenlő).⁶⁴ Hérodotosz (Kr. e. kb 484–430/420)⁶⁵ az egyiptomi vallásról írott feljegyzéseiben beszél a főnixről, amelyet csak ábrázolá-

emendata typis editionis septimae expressa. Privilegierte Württembergische Bibelanstalt, Stuttgart 1954. Ld. még HALOT, 2725.

⁶¹ Vö. Van den Broek összefoglalásával: Broek, Roelof van den: *Phoenix*, 655–657. Ld. még Gátas József: *i. m.* 92–94.

⁶² Marvin H. Pope hivatkozik rá, és idézi tőle a Keret-eposz részletének (nála 125,15–19-ként jelölt) fordítását, amelyben a *hl*-t főnixként értelmezi: *O mountain, Baal-zaphon, O holy phoenix, / O bark, 'Glorious Phoenix' / Phoenix wide of wings!* (Forrása: Albright, William Foxwell: *Baal-Zaphon*. In: Baumgartner, Walter: *Festschrift für Alfred Bertholet: zum 80. Geburtstag*. Mohr, Tübingen 1950, 1–14.) Viszont Pope inkább Ginsberg változatát látja megfelelőbbnek (ld. *The Legend of King Keret*. In: Pritchard, James Bennett (ed.): *Ancient Near Eastern Texts Relating to the Old Testament. Third Edition with Supplement*. Princeton University Press, Princeton 1969 [ANET], 147., KRT C. 6–9, amelyben eltűnik a főnix: [...] *the mount of Baal, / Zaphon, the sacred circuit, / The mighty circuit laments, / The circuit broad of span*. Ld. Pope, Marvin H.: *i. m.* 215–216., 18b jegyz. Godfrey Rolles Driver pedig *Kádes tartomány*ként (román fordításában: *šinutul Kades*), azaz „szent körzet”-ként fordítja az imént idézett *sacred circuit*-nak értett *hlm. qdš*-t (Driver, G. R.: *Ugaritic and Hebrew Problems*. In: *Archiv Orientalni* XVII. 1949, 153–157); ld. Daniel, Constantin – Negoită, Athanase: *Gândirea feniciană în texte*. Trad. Athanasie Negoită. Editura științifică și enciclopedică, București 1979, 129. Az utalt költemény-részletet pedig ekként látjuk az UDB-gyűjteményben: [...] *ḡr. ḫ l / špn. hlm. qdš / any. hlm. adr. hl. / rḫb. mknpt* [...]; Cunchillos, Jesus-Luis – Vita, Juan-Pablo – Zamora, Jose-Angel – Cervigon, Raquel: *Ugaritic Data Bank. The Texts*. Laboratorio de Hermeneumática, Madrid 2003 [UDB] 158., 1.16:I:6–9.

⁶³ Ceresko, Anthony Raymond: *Job 29–31 in the Light of Northwest Semitic. A Translation and Philological Commentary*. Biblical Institute Press, Rome 1980, 23. Dahood személyes közlésére utalva szól a *hl*-lal társuló, madárfajt jelölő sumér logogrammal való előfordulásra; *uo.* 23., 91. jegyz.

⁶⁴ Ld. Gátas József: *i. m.* 101., 386. jegyz.; Broek, Roelof van den: *Phoenix*, 655. A másként *frg 304* megjelölés alatt ismert Hésziodosz-részlet anyagának eredetiségét, illetve annak tartalmának tárgyalását pedig ld. Broek, Roelof van den: *The Myth of the Phoenix According to Classical and Early Christian Traditions*, 76–97. A Hésziodosz-szöveget ld. *uo.* 80. Angol fordítását ld. még Hesiod: *Fragments*. <http://www.theoi.com/Text/HesiodMiscellany.html#Precepts> (2017. aug. 5.), *The Precepts of Chiron: Fragment iii: Nymphs*.

⁶⁵ A datálásokat ld. Hesiod. Plutarch. Herodotus. In: *Encyclopaedia Britannica*.

sokon látott; szkeptikusan nyilatkozik a madár egyiptomiak által közölt szokásairól.⁶⁶ A fentebb említetteken kívül a hellenisztikus zsidó irodalomban a tragédiaíró Ezékielosznál (kb. a Kr. e. 2. században élt)⁶⁷ jelenik meg először a madár leírása, noha konkrétan nem nevezi meg azt.⁶⁸ A Báruk görög apokalipszise (Kr. u. 1–3 század), azaz a 3Báruk 6,2–6.9–10 alapján pedig azt tudjuk meg, hogy a főnixmadár szárnyaival védi a világot az Isten ítéletét jelképező napsugaraktól.⁶⁹

Az eddigi írottak alapján tehát arra következtethetünk, hogy a Jób 29,18a-ban olvasható חורל főnix-olvasata nem volt idegen a zsidóság körében.⁷⁰ Roelof van den Broek további klasszikus és keresztyén szerzőket, valamint zsidó iratokat is felsorol, majd esetenként tárgyalja őket. Véleménye szerint a Jób 29,18-beli főnix-olvasatot a rabbinikus recepció alapozta meg, és elutasítja, hogy a Jób könyvének szerzője ismerte volna a görög-római főnix és a חורל azonosítását.⁷¹ Gátas József az *Exagógé*-ben található madárleírás vizsgálatánál hivatkozik rájuk, és megemlíti, hogy a főnixlegenda már Jób könyvének megírása előtt létezett.⁷²

⁶⁶ Az utalt szöveg (i. *Hist.* II. 73) görög–angol változatát ld. Herodotus: *Books I–II*. Ford. Alfred Denis Godley. Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts/William Heinemann, London [1920] 1975, 358–361.

⁶⁷ Broek, Roelof van den: *Phoenix*, 656. A szerzőről és háttéréről, valamint a dráma keletkezési idejéről ld. Gátas József: *i. m.* 37–41. és 42. Vö. Horst, Pieter van der: *Essays on the Jewish World of Early Christianity*. Universitätsverlag, Freiburg – Vendenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1990, 189–193.

⁶⁸ A dráma vonatkozó részletének, az *Exagógé* 254–269. sorainak görög szövege és annak magyar változata Gátas József tanulmánya révén lett elérhető számomra, ld. Gátas József: *i. m.* 88. és 89.

⁶⁹ Samuel E. Balentine közli a 3Báruk keltezését, illetve ismerteti a vonatkozó szövegrészt; vö. Balentine, Samuel E.: *Job*. Smyth & Helwys Publishing, Macon 2006, 444. A pszeudográf írat bevezetését és angolra lefordított szövegét ld. Henry Maldwyn: *The Greek Apocalypse of Baruch or 3 Baruch*. In: Charles, Robert Henry et al. (eds.): *The Apocrypha and Pseudepigrapha of the Old Testament in English. With introductions and critical and explanatory notes to the several books*. Volume II: *Pseudepigrapha*. Clarendon Press, Oxford [1913] repr. 1964, 527–541. A szöveganyag megtalálható még *BibleWorks10*-ben.

⁷⁰ A Jób 29,18-ról írott magyarázatában Rashi (Kr. u. 1040–1105) is így értelmezi a חורל-t: ”This is a bird named, חורל, phoenix, upon which the punishment of death was not decreed because it did not taste of the Tree of Knowledge, and at the end of one thousand years, it renews itself and returns to its youth.” Ld. *The Complete Jewish Bible with Rashi's Commentary. Translation* edited by Rabbi A. J. Rosenberg. Forrás: http://www.chabad.org/library/bible_cdo/aid/16431 (2016. jan. 15.), Iyov – Job Chapter 29.

⁷¹ Roelof van den Broek könyvének egésze a mítosz átfogó vizsgálatára irányul, e cél megfogalmazását, illetve a mítoszról szóló klasszikus, valamint keresztyén forrásokról általában ld. a bevezetést: Broek, Roelof van den: *The Myth of the Phoenix According to Classical and Early Christian Traditions*, 3–13. Arról, hogy a főnix a rabbinikus értelmezés sajátja, ld. uo. iii, illetve uő: *Phoenix*, 657.

⁷² Az ezékielozsi madárleírásra tekintő fejezetet ld. itt: Gátas József: *i. m.* 88–105. A tanulmány szerzője szerint a főnixlegenda már Jób könyvének megírása (Kr. e. 500–450-re keltezi) előtt, létezett; ld. uo. 98., 372. jegyz.

Mindkét idézett szerző a Kr. e. 5. századra teszi Jób könyve keletkezésének legkorábbi időpontját (ld. az előbbi hivatkozásokat).

Amint az a Jób 29,18-at idéző zsidó írásokból kiderül, a mítosznak e lókus-hoz kapcsolódó mozzanatai azok, amelyek a madár hosszú életéről, haláláról és feltámadásáról, illetve meghalás nélküli örök éltéről szólnak. A *Genézis Rabbah* egyfelől a madár hosszú életét említi, hogy tudniillik ezer évig él; másfelől a halálát és feltámadását írja le. Jannai rabbi szerint az ezer év elteltével tűz jön elő a fönix fészkeből, és annyira megemészti őt, hogy csupán egy tojás marad; ennek majd tagjai nőnek, és így éled újra. Judan rabbi viszont azt állította, hogy az ezer esztendő lejártával elpusztul a madár teste, szárnyai lehullanak, mígnem csak egy tojás marad, amelyre új tagok növekednek, és újraéled.⁷³ A *Sanbedrin* nem beszél meghalásról, hanem a Noét kímélő אור־שִׁינָה azt a jókívánságot kapja, hogy ne haljon meg.⁷⁴ Dhorme a 17. századi Bochartra hivatkozik, aki szerint a rabbinikus legenda a LXX-változaton alapul, és pedig a φοῖνιξ kettős értelmének (ti. *fönix*, illetve *pálmafa*) ismeretében.⁷⁵

A *fönix* jelentés mellett érvelő vagy azzal vitázó kutatók véleménykülönbségei a fönixhagyomány fentebb említett eltéréseire vezethetők vissza. A *fönixet* javaslok legtöbbször úgy látja, hogy a madár említése a Jób 29,18-ban a kiváltképpen hosszú életre utal. Mivel Jób könyvének egésze nem tanúskodik feltámadás-hitról, ezért a „napok megsokasítása” esetében nem szükséges túltekinteni a fönix nagy életidejéről szóló hagyományon, hanem a hosszú élet mitikus utalásaként mint hiperbolát (Gordis) látjuk itt.⁷⁶ Muntag szerint a *fönix* képében a feltámadás reménységének egy megfogalmazásával találkozunk.⁷⁷ George Sajo a 18a és 18b egymásutánosságára hivatkozva érvel a rabbik magyarázata mellett, mivel

„[...] nem sok élő teremtmény képes előbb meghalni, majd azután megsokasítani napjait” – kivéve a fönixet.⁷⁸

⁷³ Freedman fordításában: ”The School of R. Jannai maintained: It lives a thousand years, at the end of which a fire issues from its nest and burns it up, yet as much as an egg is left, and it grows new limbs and lives again. R. Judan b. R. Simeon said: It lives a thousand years, at the end of which its body is consumed and its wings drop off, yet as much as an egg is left, whereupon it grows new limbs and lives again.” Ld. *Midrash Rabbah: Genesis*. Volume 1. Edited by Harry Mordecai Freedman and Maurice Simon, *Genesis*, 152.

⁷⁴ Freedman változata: „May it be (God’s) will that thou shouldst not perish [...]”; ld. Freedman-*Sanbedrin* 108b.

⁷⁵ Dhorme, Édouard: *i. m.* 427. (Az általa utalt mű: Samuel Bochart: *Hierozoicon, sive Historia Animalium S. Scripturae*. 1663, 2: 817 skk.) Vö. Wilde, Arie de: *i. m.* 290.

⁷⁶ Fohrer, Georg: *i. m.* 410. Gordis, Robert: *The Book of Job*, 322. Habel, Norman C.: *i. m.* 412. Clines, David John Alfred: *Job 21–37*, 991. Janzen felmutatja a feltámadásreménységet támogató értelmezés lehetőségét is, de nyitva hagyja a kérdést; Janzen, J. Gerald: *Job*. John Knox Press, Atlanta 1985, 203.

⁷⁷ Muntag Andor: *Jób könyve*. [1981]. Luther Kiadó, Budapest 2003, 227.

⁷⁸ Ld. Sajo, George: *Phoenix on the top of the palm tree. Multiple interpretations of Job 29:18*. George Sajo, 8-2-2005. <http://www.emblematica.com/en/silva5.htm> (2016. jan. 13.).

Andersen viszont már Sajónál korábban felhívja a figyelmet arra, hogy miközben Jób elfogadja a teljes élet után bekövetkező halált, addig a szüntelen megújulásról szóló, másfajta halhatatlanságszemléletnek ez a szimbóluma ellentében áll ezzel; és a *főnix* által nem fejezhető ki az egyszeri feltámadás – teszi hozzá a szerző.⁷⁹ Azok a kutatók, akik itt a feltámadás reménységéről szóló beszédet feltételezik, a 18. verset követő sorokra, valamint a Jób 14,7–9-re hivatkoznak.

Van den Broek nyomán Ceresko elmondja, hogy a mítosz sok változatában a harmat a főnix eledeleként ismeretes, a főnix eledele pedig halhatatlanságának jeleként szolgál.⁸⁰

Habel is továbbtekint a 29,19b-re, és a „megújító harmat” kontextusában az Ézs 26,19-re, illetve a Zsolt 133,3-ra utal, ahol a feltámadás és az isteni életadás motívumáról olvasunk.

Marjovszky Tibor a fentebb említett észaiási lókushoz is fűzött rabbinikus magyarázatokat idézve emlékeztet arra, hogy azok a harmatot és az esőt összekapcsolják a feltámasztással, illetve feltámadással.⁸¹

Janzen pedig a Jób 14-nek arra a részletére hivatkozik, ahol Jób szerint a fának – amely képes a megújulásra – olyan reménysége van, amely nem adatott meg az embernek (ld. Jób 14,10–12). És emellett még azok a kutatók is, akik a Jób 29,18b esetében elutasítják a feltámadás gondolatának meglétét, egyetértéssel abban, hogy a főnixmítosz a megújulásról is szól.⁸²

Végül pedig vannak azok, akik szerint a חול madárra vonatkozó használatával a halhatatlanságról lenne szó, mivel a főnixmadár a halhatatlanság szimbólumának is tekinthető. Rowley és Hartley éppen emiatt tart ki a *homok* változat mellett.⁸³

⁷⁹ Andersen, Francis I.: *i. m.* 233.

⁸⁰ Ceresko, Anthony Raymond: *i. m.* 23–24. Forrása: Van den Broek: *The Myth of the Phoenix According to Classical and Early Christian Traditions*, 336. és 341–342.

⁸¹ Marjovszky Tibor: „A föld megszüli az árnyakat” – néhány megjegyzés a rabbinikus hagyomány föltámadáshitéhez. In: *Eszkatológia és utópia*. Pápai Református Teológiai Akadémia 2001, (9–16) 14.

⁸² Habel, Norman C.: *i. m.* 412; Janzen: *Job* 203. Ld. még Driver – Gray: *A Critical and Exegetical Commentary on the Book of Job* 2, 204; Clines, David John Alfred: *Job 21–37*, 991; vö. Broek, Roelof van den: *Phoenix*, 656–657. Zuckerman pedig a hagyományban létező feltámadásgondolatnak a judaizmus általi hivatalos elhárításáról beszél; Zuckermann, Bruce: *Job the Silent. A Study in Historical Counterpoint*. Oxford University Press, New York 1991, 203–204., 23. jegyz., vö. uo. 211., 57. jegyz.

⁸³ Rowley, Harold Henry: *i. m.* 189. Hartley: *The Book of Job*, 392–393., 3. jegyz. Viszont magyarázó jellegű fordításában Saadiah Gaon, valamint az ő nyomán Lenn Evan Goodman (angolul) a חול szó *homok* jelentést megőrizve beszél a halhatatlanságról: *Then I deemed I would not die but with my house – my life would last as long as sand*. Ld. Saadiah ben Iosef al-Fayyūmī: *The Book of Theodicy. Translation and Commentary on the Book of Job*. Translated with a philosophical commentary by Lenn Evan Goodman. Yale University Press, New Haven–London 1988, 336.

5. *Talhin*

Ez az alpont a Gordis Jób-tanulmányaiban többször említett alakzat nevét viseli, amelyet másképpen *double entendre*-nak⁸⁴ ismernek. Gordis az arab retorikából kölcsönzi ennek a költői eljárásnak a megnevezését. Ez abban áll, hogy a szerző két eltérő jelentést hordozó szót használ: egyik jelentés beillik a kontextusba, a másik jelentés pedig másodlagos, de közel áll ahhoz. Ez az alakzat a két jelentésnek egyidejű felismerését kívánja elérni az olvasó tudatában, amely így esztétikai élményt nyújt.⁸⁵

Kommentárjában Pope – noha fordításában *homokot* közöl – szól a lehetséges extrabiblikus párhuzamokat állító feltevésekről, mindemellett vitathatónak véli az egyértelmű változat megállapítását, és ebben egyetért vele Andersen is.⁸⁶ A Jób 29,18 tárgyalásánál Noegel poliszémiáról beszél, ő azonban nemcsak a Leningrádi kódexre, hanem más verziókra is odafigyel.⁸⁷

Gordis meghatározását követve megállapíthatjuk, hogy a *talhin* homonim lexémákkal építkezik. A homonímia ugyanis

„[...] azonos alakúság, azonos alakú, de egymástól független jelentésű szavak viszonya. Jelentésük között semmilyen kapcsolatot nem fedez fel a befogadó [...]”.⁸⁸

Az, amit itt a **חֹמֶק** szóalak esetében látunk azért sajátos eset, mert noha a *homok* és a *főnix* egymástól teljesen különböző jelentések, a szövegösszefüggés által körvonalazható mélystruktúrában, fogalmi szinten (majdnem?) teljes átfedés van közöttük.

A *homok* a megszámlálhatatlanságra használt holt metafora, amelyet a szerző itt egyedülálló módon a napokkal állít összefüggésbe (ld. erről fennebb). A *napok* az életidő (ugyancsak klisészerű) szinekdochéja. A megszámlálhatatlan napok tehát a hosszú életidő hiperbolája. Ennek a költői túlzásnak megfelel a főnix ezeréves

⁸⁴ Ld. *double entendre*: „[...] Etymology: obsolete French, literally, double meaning. [...] 1: ambiguity of meaning arising from language that lends itself to more than one interpretation; 2: a word or expression capable of two interpretations with one usually risqué.” *Double entendre*. In: *Encyclopaedia Britannica*. A *talhin* és a *double entendre* azonosítását találjuk Clines kommentárjában a Jób 7,12-nél, ld. Clines, David John Alfred: *Job 1–20*. Nelson Reference & Electronic. 1989, 165., 12c jegyz.

⁸⁵ Vö. Gordis, Robert: *The Book of God and Man. A Study of Job*. [1965]. The University of Chicago Press, Chicago–London 1978, 167. és 347., 50. jegyz. Szerinte Jób könyvében a következő lókusokban találkozunk a *talhin*-nal: 3,6–7.22; 5,24; 7,6; 9,17; 12,6; 21,13; 22,25, ld. uo: 347., 51. jegyz. A Jób 29,18-at nem sorolja közéjük; vélhetően azért, mert ő a *főnix*-olvasat mellett foglal állást. Ld. Gordis, Robert: *The Book of Job*, 321–322. Vö. a Bochart fennebb a 4. *mint a főnix*... alcím alatt már utalt meglátásával a LXX-változat kettős jelentéséről (ti. *főnix*, ill. *pálma*); ld. Dhorme, Édouard: *i. m.* 427.

⁸⁶ Vö. Pope, Marvin H.: *i. m.* 214–216., 18b jegyz. Andersen, Francis I.: *i. m.* 233.

⁸⁷ Ld. a Jób 29,18–19 részletes vizsgálatát: Noegel, Scott Bryon: *i. m.* 94–97. Az ebben a lókusban és változataiban megfigyelhető poliszémiáról pedig ld. uo.: 134. és 140–142.

⁸⁸ Homonímia. In: Szathmáry István (szerk.): *i. m.* 294–296.

életére való hivatkozás a *Genesis Rabbah* hagyományában. A megszámlálhatatlan napok fogalmi szinten a végtelen életidőt jelentik, és ennek a szöveg szintjén jelentkező, de fogalmi megfelelője is a főnix halhatatlanságáról szóló tradíció a *Sanbedrin*ben.

A kontextuális keretnek a 29,18a-ra való kiterjesztésével ugyan, de megtalálható a megfelelés a feltámadás gondolkörében is. A költői sor elején (18a) Jób meghalásról beszél, majd ezután arról szól, hogy megsokasítja napjait. A meghalásnak, majd az azt követő életidő-meghosszabbításnak itt található egymásutánisága újrakezdést, megújulást, feltámadást sugall – attól függetlenül, hogy *homo-kot* vagy *főnixet* olvasunk. Ezúttal a jelentést nem a szöveg valamilyen értelmezés szerint pontosított szemémái irányítják, hanem a struktúrája.

Megállapíthatjuk tehát, hogy itt a talhinnak /*double entendre*-nak olyan sajátos példáját is feltételezhetjük, amely egy szóalaknak a szöveg szintjén szétváló jelentésű lexemáival, fogalmi szinten viszont azoknak azonos, egy jelentésével működik.

6. Poliszémia

A talhint alakzatként tárgyaltam, ami kétjelentésűre szűkíti a poliszémiát. Viszont el kell ismernünk, hogy a 29,18 esetében is – mint Jób könyvében nagyon sokszor – a talhin csak egyik a több jelentést előidéző műveletek, szemantikai jelenségek mellett. Poliszémia esetén nemcsak homonímiával kell számolnunk, hanem a homofóniával, ami kiejtési homonima (vagyis eltérő alak, azonos hangzás), illetve paronómaziával vagy annominációval (ahol hasonlít az alak és a hangzás).⁸⁹ Ezeknek bármelyike elindíthatja a konnotációk sorát. Noegel az úgynevezett *Janus-parallelizmus* megnyilvánulásainak tekinti az így előálló szemantikai összefüggéseket.⁹⁰

A Jób könyvében Noegel által vizsgált poliszém- vagy Janus-parallelizmus (ez utóbbi Cyrus Gordon megnevezése) sajátossága az, hogy egy kifejezést két jelentéssel használ, éspedig úgy, hogy annak egyik jelentése az őt megelőző szö-

⁸⁹ Annomináció vagy paronómázia. In: Szathmáry István (szerk.): *Alakzatlexikon*, 97–99.

⁹⁰ Gordis a talhint és a Noegel által is tárgyalt *tawriyyát* azonosnak tekinti, Noegel viszont csak értelmezői megközelítéstől teszi függővé azt, hogy *tawriyyáról* vagy poliszém parallelizmusról beszélünk. Definíciójuk azonban eltérő: Gordis szerint a *tawriyya* esetében mindkét jelentés szándékolt, Noegel azonban úgy tudja, hogy a két jelentés közül a második a szándékos; amennyiben viszont szimultán két jelentésről van szó, poliszém parallelizmussal találkozzunk. Ld. Gordis, Robert: *The Book of God and Man*, 347., 50. jegyz. és Noegel, Scott Bryon: *i. m.* 144. Noegel a *tawriyya* esetét látja a Korán 55,5–6-ban; ld. uo. 144. Vö. *A Nap és a Hold pontos számítás szerint [baladnak]. A csillagok és a fák leborulnak.* (Korán 55,5–6). Ld. *Korán*. [Az 1923. évi kairói kiadás.] Ford. Simon Róbert. [1987]. Helikon Kiadó 21994. Simon Róbert jelzi, hogy az 55. szúra 6. sorában olyan szó áll, amelyet *fűveknek*, de *csillagoknak* is lehet fordítani: *A csillagok [fűvek?] és a fák leborulnak.* Ld. Simon Róbert: *A Korán világa. Szúramagyarázatok.* [Saját oldal-számozással.]. In: *Korán* 353., 55:6 jegyz.

vegegységgel, másik jelentése a rákövetkezővel alkot párhuzamot.⁹¹ Erre a *központi kifejezésre* Noegel a *pivot word*, illetve a *poliszéma* műszavakat használja.⁹²

Noegel így fordítja a Jób 29,18–19-et:

I thought I would end my days with my nest. And be as long lived as חול.

My roots reaching water, and dew lying on my branches.

Kitűnik ebből, hogy az általa felvett szövegegység központi kifejezése a חול.

A Janus-parallelizmusnak itt felismerhető mintáját így vázolhatjuk fel a szerző nyomán:

– a חול összekapcsolódik a קני-vel, ezért *főnixként* fordítható;

– a חול párhuzamot alkot a 19a felsorbeli נים-mal, és ezért fordítható *homoknak*;

– a חול-lal egy felsorban találjuk a ימים-ot, ami magánhangzók nélkül a Jób 6,3; Zsolt 78,27 és Jer 15,8-beli חול-*ra* emlékeztet, s így alátámasztja a *homok* olvasatot.

Ebben a szövegrészben tehát egy szóban is, vizuálisan is, szimmetriájában is érvényesülő szójátékot látunk – állapítja meg a szerző.⁹³ A továbbiakban a LXX-ra is hivatkozik (a többi változat ismertetésével együtt), amely itt φοινιξ-ot olvas, amelynek *főniciai* is lehet a jelentése, és az mint „part menti nép” ismét a homokra emlékeztethet. Ha pedig a *pálma* változat mellett döntünk – s így nem marad el a στελεχος sem –, akkor ez is a 19. vers famotívumához kapcsolható. Ennek a szövegegységnek az a további érdekessége, hogy a שרש-nek megfelelő ρίζα (19a) *család* értelmet is hordoz,⁹⁴ s így a קן-nel további áthallást vehetünk észre. Ez utóbbit a szerző a קנה-val (*nád*) hozza részlegesen homonimikus összefüggésbe.⁹⁵ Noegel arra is felhívja figyelmet, hogy a Jób 14,7–11-nek és a 29,18–20-nak számos lexikális kapcsolódása van; előbbi az általános emberi sorsról szól, utóbbi pedig Jób csapások előtti helyzetét ábrázolja.⁹⁶

A 29,18–19 elemzéséből kiemelt meglátások azt szemléltetik, amiről már Noegel könyvének a bevezetésében olvasunk: ha nemcsak a Héber Bibliára és annak nemcsak a vokalizált szövegére figyelünk, akkor a konnotációk kontex-

⁹¹ Gordont idézi Watson, és reá hivatkozik Noegel is. Forrásuk: Gordon, Cyrus H.: *New Directions*. In: *Bulletin of the American Society of Papyrologists* 15. (1978), 59–66. Ld. Watson, Wilfred G. E.: *i. m.* 159. Noegel, Scott Bryon: *i. m.* 12.

⁹² *A pivot, pivot expression, pivoting* vagy *pivotal lexeme* megnevezésekkel felváltva használja; ld. Noegel, Scott Bryon: *i. m.* 13., 29., 31., 67., 112., 147–148. stb.

⁹³ Vö. Noegel, Scott Bryon: *i. m.* 94–95.

⁹⁴ Uo. 95., 1. jegyz.; vö. ρίζα. In: Liddell, Henry George – Scott, Robert – Jones, Henry Stuart – MacKenzie, Roderick: *A Greek-English Lexicon with a Revised Supplement*. [1843]. Oxford University Press, Oxford 1996 [LSJM], 48563. ρίζα. In: Lust, Johan – Eynikel, Erik – Hauspie, Katrin (ed.): *Greek-English Lexicon Of The Septuagint*. Revised edition. Deutsche Bibelgesellschaft, Stuttgart 2003 [LEH], 7887. – A *család* jelentést a Dán 11,7 alapján feltételezik a שרש-nél is; ld. שרש. In: Holladay, William Lee: *A Concise Hebrew and Aramaic Lexicon of the Old Testament. Based upon the Lexical Work of Ludwig Koehler and Walter Baumgartner*. [1971]. Koninklijke Brill, Leiden 2000, 8934.

⁹⁵ Noegel, Scott Bryon: *i. m.* 95. és 134.

⁹⁶ Uo. 96–97.

tusa bővülni fog. A mássalhangzók megállapításával a masszoréták tulajdonképpen egyetlen értelmezést rögzítettek, és ezzel megfosztották a szöveget a szándékolt ambiguitásától – emlékeztet Noegel,⁹⁷ és elmarasztalja a modern kutatást amiatt, hogy egyértelműsége törekszik. Mivel a lexémák bonyolult interakciói és szövegsemantikai használata nincsenek kellőképpen értékelve, elhalványulnak mindazok a belső referenciák és sokféle jelentésváltozatok, amelyek az ókori szöveget élénkítik. Működésük sem azon modern elképzelés szerint történik, miszerint a célzás akkor hatásos, ha (a szövegvilágon belüli⁹⁸) referensét a közelben találjuk: Jób könyvében számos olyan esettel találkozunk, amikor a vita résztvevői akár fejezetekkel később utalnak vissza korábbi, többértelmű megállapításokra (ld. a Jób 14,7 skk. és a 29,18 skk. összevetését), vagy idézik azokat – állapítja meg a szerző.⁹⁹

Scott Bryon Noegel megközelítését illetően azt kell megjegyeznünk, hogy – eltekintve a Janus-parallelizmus konkrét eseteitől – a polisziémia általa végzett kimutatásában inkább a recepció általi értelmezés kap hangsúlyt, s ennél fogva olyan összefüggéseket is feltár, amelyek nem feltétlenül a vizsgált szöveg sajátjai. A lexémáknak ugyanis több jelentésük lehet, és ezek bármelyike eszébe juthat az olvasónak – a kognitív környezetétől, azaz intertextuális tájékozottságától, valamint műveltségétől, de élethelyzetétől függően is. Ez minden műalkotás, de általában mindenféle közlés esetében fennálló nyitottság.¹⁰⁰ De nyilvánvalóan nem feltételezhetjük azt, hogy mindenféle jelentéslehetőség ellenőrzött lenne, illetve lehetne a szerző részéről. Természetesen számolhat azokkal, de az illető kifejezés számára teremtett kontextus – pontosabban szólva az a kontextus, amelyben *talál* valamely kifejezés – egyértelműsíti a lexéma valamelyik jelentését, szemémát állapít meg.¹⁰¹ Ami szándékos, az a szerző által teremtett alakzat, jelen esetben az, hogy valamely kontextusban két szeméma egyidejűleg lehet érvényes. A szerzőnek a szövegben, annak poétikája által megfogalmazott szándékát a szöveg hordozza, ennél fogva akár a szöveg szándékáról is be-

⁹⁷ Hozzátehetjük, hogy ennek kivételét képezi a 29,18b-nél található Mp-megjegyzés.

⁹⁸ Vö. Tolcsvai Nagy Gábor: *A magyar nyelv szövegtana*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest 2001, 187. és 194.

⁹⁹ Vö. Noegel, Scott Bryon: *i. m.* 15–17.

¹⁰⁰ Vö. Umberto Eco a kétféle nyitottságról, illetve az esztétikai kommunikációról; Eco, Umberto: *Nyitott mű*. Ford. Dobolán Katalin. Európa Könyvkiadó, Budapest 1998, 71–106. és 107–137. Meglátásainak összefoglalását ld. Máthé-Farkas Zoltán: Kísérlet a prédikációnak nyitott műként való megalkotására. In: *Református Szemle* CIII. (2009/1), (37–84) 38–39.

¹⁰¹ A műszavakhoz ld. *Az irodalomtudomány alapjai_2008-4.pdf*. http://germanistik.elte.hu/irodbev/2008/Az%20irodalomtudomany%20alapjai_2008-4.pdf (2014. szept. 27.), 4–6; valamint vö. Máthé-Farkas: *Metafora vagy nem metafora?* 12–13., 28. és 37. Az ide vonatkozó, ott felhasznált források: Forgács Bálint: Verbális metakommunikáció. Mitől releváns egy metaforikus leképezés? In: *Magyar Pszichológiai Szemle* 64. (2009/3), (593–605) 594–597. Eco, Umberto: *Nyitott mű*, 72–75. és 126–132.) Vö. Ricoeur, aki arra emlékeztet: a kontextus szerepe az, hogy „megszűrje a polisziémiát”, ennek köszönhetően pedig „az adott kontextusban az oda nem illő többi jelentés többnyire eszünkbe sem jut”. Ricoeur, Paul: *Az élő metafora*. [1975]. Ford. Földes Györgyi. Osiris, Budapest 2006, 196.

szélhetünk. Viszont a szöveggörnyezet által nem támogatott konnotációk megjelenését egyértelműen a recepció oldalára kell helyeznünk.

Ami pedig a 29,18-at illeti, a L/BHS szövege alapján nem mutatható ki teljes Janus-parallelizmus: a *fészkek* és a *főnix* megfelel ugyan egymásnak, viszont a 19. versbeli folytatásnál nehéz megtalálni a *homok* jelentést alátámasztó kontextust. A gyökereket tápláló **ימים**-nak a **חול**-lal való, Noegel által „felismert” párhuzama igencsak távoli asszociációt igényel azért, hogy a 18b-ben Janus-parallelizmus keretében gondoljunk homokra.¹⁰² Valószínű, hogy a magánhangzók nélküli **חול** és **ימים** lexémákat egy felsorban találó befogadó számára konnotációként jöhet elő a *homokja a tengernek* jelentés, viszont ezt a lehetőséget a felsor logikai értelme zárja ki, mivel abszurd is, és a jelen szövegbe semmiképp sem illeszthető gondolat a tenger homokjának megsokasítása. Egy ilyen mondat nyelvtanilag is kizárt lenne, mert a constructus (a birtok) nem hordozhat határozott névelőt, márpedig a **ימים** (**ימים**) alakban éppen ezt látjuk.¹⁰³

Megállapíthatjuk, hogy Janus-parallelizmus leghamarabb csak a φοινιξ homonimáival képzelhető el: a *főnix* így a *fészkekkel* áll összhangban (és kizárólagossá teszi annak szó szerinti olvasatát), a *pálma* pedig a 19. vers fametaforájával. Ez azonban vagy a görög kifejezés, vagy a görög szöveg héber ősforrásának háttérismeretét igényli az olvasótól. A L/BHS-változatban szerintem nem Janus-parallelizmusról van szó, hanem talhirról, amely kontextuális szempontból nem oly kötött, mint az előbbi alakzat.

7. Javaslat

Az előbbi áttekintésből nyilvánvalóvá vált, hogy a hermeneutikai preferenciák igencsak meghatározzák azt, hogy miként is olvassuk a Jób 29,18b-t. Egyaránt lehet igen hosszú élet hasonlataként tekinteni a *homok* vagy a *főnix* változatra is. Noha nem mindannyian értenek egyet azzal, hogy Jób itt feltámadásra célozna, tartalmilag ez is benne lehet. Ha *homok*ként sokasítja meg napjait, akkor ez azért elképzelhető gondolat, mert a közlés sorrendjében erről a meghalás után beszél; ha pedig *főnix*ként, akkor e madár motívuma önmagában is a feltámadás szimbóluma. Végül pedig tekinthetjük a halhatatlanság reményének megfogalmazásaként is: ha oly sok napról van szó, mint a homok, akkor a megszámlálhatatlan napok a végtelen életidőt is jelenthetik, ahogyan a *Sanhedrin* 108b is az **אורשינה** meghalás nélküli életéről szól.

¹⁰² Noegel, Scott Bryon: *i. m.* 95. A 19. versben a **ימים** inkább a **טל**-lal áll párhuzamban, a költői sor kiasztikus elrendezésében.

¹⁰³ Waltke, Bruce K. – O'Connor, Michael Patrick: *i. m.* 9.7.a; vö. Joüon, Paul – Muraoka, Takamitsu: *A Grammar of Biblical Hebrew*. Editrice Pontificio Istituto Biblico, Roma 2006, 129.a, 3. jegyz. Vö. a constructus szerkezetet a Zsolt 78,27b-ben: **ימים** **ימים**. Tur-Sinai átpontozza és szemléltetésként átrendezi a 29,18b-t a maga javaslatának alátámasztására (ti. hogy itt a tenger homokjáról van szó, ld. az alábbi 105. jegyzetet is), miközben azzal érvel, hogy a költői stílusban nem meglepő a birtokos szerkezet tagjainak egymástól való távolállása. Tur-Sinai, Naftali Herz: *The Book of Job. A New Commentary*. Kiryath Sepher, Jerusalem 1957, 415–416.

Vissza érve azonban a L/BHS-változathoz, keressük meg, hogy az eddigiek mellett ez a szöveg még miképpen közöl jelentést a számunkra.

Ha a szöveg retorikájára figyelünk, akkor elmondható, hogy a חול fönixként való olvasatához a חָל-ot szó szerint kell értenünk, azaz *fészek*eknek. Ha azonban ez utóbbit a *család/ott*ban képes kifejezéseként fogadjuk el,¹⁰⁴ akkor az előálló konnotációk a *homok* jelentést körvonalazhatták az ókori olvasóban. Ez viszont valahogy így történhetett a szövegben való előrehaladás során:

- A szövegben először a חָל-vel találkozunk – mindkét jelentés lehetősége felmerül, de egyelőre függőben marad, hogy melyik érvényesül, a befogadó a továbbiaktól várja ennek tisztázását.
- Jób meghalásról beszél – a *fészek*ekkel (חָל) való meghalás furcsán hat, a fönixmotívumot sejtetheti (a Jób-könyv ismertsége kezdetén a tájékozottabbak számára; majd a rabbinikus irodalom általános elfogadottságával szélesebb körökben).
- Az חָל-ot és a meghalást követően Jób *homok*ot (חול alapjelentése) és megsokasítást emleget – ez az utódok megsokasodását és a nép nagyszámúságának hiperbolikus hasonlatát tartalmazó lókusok konnotációját idézheti elő¹⁰⁵ (1Móz 22,17; 32,13; 1Kir 4,20; Hós 1,10 stb.); ez visszahatóan a *fészek*ekben (az חָל helyjelölő jelentésének érvényesülésével¹⁰⁶) mint a *családban* értelmet erősíti.
- A családban bekövetkező meghalás, a homokhasonlat szószerkezete, a megsokasítás igéje a nagycsaládban számos utóddal körülvett idős Jób ábrázolását kezdi körvonalazni. Ha így nem is nyer megfogalmazást, de ez a jelenet az ősatyák haláláról szóló megjegyzésekre emlékeztet, és beleképzelhető azoknak színterébe (ld. például 1Móz 25,8; 25,17; 35,29; 49,33, vö. Jób 42,17).
- A mondatban késleltetés történik: a hasonlót ismerjük már, de a hasonlítottat még nem.¹⁰⁷
- A חָל váratlanul, csattanóként hat, feszültséget kelt, és frusztrálja az olvasót: meghalás után nem valószínű a napok megsokasítása. A *homok* helyett a hasonlatnak egy megfelelőbb referensét kezdi keresni az olvasó, és – történeti korszaktól és tájékozottságtól, azaz kognitív környezetétől füg-

¹⁰⁴ Noha Gradl szerint mindig madárfészekre használt kifejezés, és nem a valaki háza metaforájaként fordul elő; Gradl, Felix: *Das Buch Ijob*. Verlag Katholisches Bibelwerk, Stuttgart 2001, 255. A 4Móz 24,21; Péld 27,8; Ézs 16,2; Jer 49,16; Abd 4; Hab 2,9 szövegei ellenben viszonylagosítják ezt a megállapítást.

¹⁰⁵ Ld. Tur-Sinai, aki a tenger homokjára gondol, és az utódok hasonlataként képzei el azt, érvelése szerint azért, mert a napok megsokasítása sohasem fordul elő a Bibliában; Tur-Sinai, Naftali Herz: *i. m.* 415.

¹⁰⁶ Vö. TWOT, 1640b. HALOT, 7074. Waltke, Bruce K. – O'Connor, Michael Patrick: *i. m.* 11.2.14.

¹⁰⁷ Vö. Watson, aki az alany megnevezésének késleltetésével kapcsolatban ír erről az eljárásról, ld. Watson, Wilfred G. E.: *i. m.* 336–337. Itt nem annyira a mondatrészek közötti távolság, hanem a hasonlat elemeinek távolállása okozza a feszültséget.

gően – a *főnix* jut eszébe. Ez viszont előbb a 18b mondatának újragondolását igényli: a hasonló jelentésű mellékmondat לְחַיִּים-ja immár nem az ige tárgyának a hasonlója (*A NAPOK OLYANOK, MINT A HOMOK*), hanem a mondat rejtett alanyának, tudniillik Jóbnek (*JÓB OLYAN, MINT A FŐNIX*).¹⁰⁸

- Továbbá: ez a jelentésváltozat visszahat az előbbiekre, és a *fészkek* szemérmát rögzíti a szövegben; a khiasztikus szerkesztések poétikájához szokott olvasó számára amúgy sem idegen a „visszaható” jelentésalkotás.¹⁰⁹
- Végül a masszoréta megjegyzések is a *főnix* olvasatot támogatják. Az Mp, illetve a Mm mögött feltételezhetően az a felismerés áll, hogy, az 1Móz 22,17-beli és az ahhoz hasonló, formulaszerű megfogalmazások miatt természetesen áll elő a *homok* jelentés. Ezért tartják fontosnak, hogy felhívják a figyelmet: itt a Héber Bibliában nem megszokott *főnix* kifejezést (is) kell látnunk a szövegben. Ez a megjegyzés tulajdonképpen a kettős jelentést érvényesíti, mert – noha megszabja, hogy mit kell értenünk – nem tudja kiiktatni a már körvonalazódott jelentésmezőt.

Nyelvtani szempontból vizsgálva, érdekes összevetni a 29,18-ban olvashatókat azzal, amit Waltke-nál és O’Connornál találunk írva a ׀ diszjunktív mondatnani szerepéről: az a mellékmondatot kezdő váv, amely nem ige előtt áll, elválasztó kötőszóként viselkedik. Az ilyen viszonyban álló mondatok esetében két általános minta ismerhető fel. Egyik változata az, amikor a diszjunktív vávos mondat nem változtat a történes körülményein, és megmarad a szereplők mellett, de változik a cselekmény; például: *És visszabehelyezte a főpobármokot [...], és [/de] a főütmestert felakasztatta [...]* (1Móz 40,21–22). Az elválasztó kötőszóval bevezetett mondatok másik típusa az, amikor változik a színhely, vagy változnak a szereplők. Ez utóbbi szétválasztástípus megjelenhet egy nagyobb epizód elején vagy végén, vagy az elbeszéléshez szükséges, releváns magyarázatot iktathat be. Tehát a szétválasztás jelezheti egy szakasz végét vagy kezdetét: az epizódkezdetnél a szöveg gyakran az új szereplőket említi (vö. 1Móz 3,1; 4,1;

¹⁰⁸ Vö. Keszler Borbála (szerk.): *Magyar grammatika*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest 2000, 514–515.

¹⁰⁹ Vö. Korpel és De Moor idevonatkozó megfogalmazását a bibliai héber költői beszéd-mód egyik strukturális sajátosságáról: „A koncentrikus szerkezet eredményének tudható be, hogy a szövegek lineáris értelmezéséhez szokott modern olvasó figyelmét elkerülhetik a költők rejtettebb intenciói. [...] nehéz elképzelnünk, hogy egy minden figyelemre méltó információ-morzsa memorizálásához szokott hallgatóság miként ízelgethette azt a bonyolult utaláshálózatot, amelyet a sortagok külső parallelizmusának nevezett stílusesszék ügyes művelése teremtett meg a gyakran egymástól távolálló költői sorok között.” Ld. Korpel, Marjo Christina Anette – Moor, Johannes Cornelis de: *Fundamentals of Ugaritic and Hebrew Poetry* [1986]. In: Meer, Willem van der – Moor, Johannes Cornelis de: *The Structural Analysis of Biblical and Canaanite Poetry*. Sheffield Academic Press, Sheffield 1988, (1–61), 61. Nagyobb léptékkal, de ugyanerről szól Pelham Jób könyvének epilógusa vonatkozásában; ld. művének 5. fejezetét: uő: *Contested Creations in the Book of Job* 186–239. Ennek összefoglalását ld. a következő írásban: Máthé-Farkas Zoltán: Pelham, Abigail: *Contested Creations in the Book of Job*. The-World-as-It-Ought-and-Ought-Not-to-Be. In: *Református Szemle* CIX. (2016/5), (581–589) 585–586.

16,1; 21,1¹¹⁰), a befejezésnél pedig további fejlemények felvázolását olvashatjuk. Ez utóbbira hozott példa: *És ezek nemzetiségei Pérecnek [...], és Szalmón nemzetette [...], és Boáz nemzetette [...]* (Ruth 4,18.21).¹¹¹ Watson ekképpen ír a hasonlat strukturáló funkciójáról is:

„A hasonlat megjelenhet egy szövegrész vagy szakasz (általában valamely beszéd) bevezetéseként vagy befejezésénél; funkciója lehet egy költemény egységeinek összekapcsolása is.”¹¹²

Az előbbieken alapján és Van der Lugt nyomán a 18. verset akár a 29,15–18-ban található bekezdés (*canticle*)¹¹³ befejezésként is értelmezhetnénk. E megközelítés szerint a 19–20. versek nem a Jóbtól elvárt megfizetéséről szólnak, hanem a korábbi áldások leírását tartalmazzák.¹¹⁴ A kutatók legtöbbször azonban a 18–20. verseket egy tartalmi egységnek tekintik,¹¹⁵ továbbá valahogy nyitott marad (és nem lezár!) a napok megsokasításáról szóló 29,18b, amennyiben nem hozzátartozó folytatásként olvassuk a rákövetkezőket.

Azonban a Waltke – O’Connor és Watson által írottak alapján valószínűbbnek látszik arra gondolni, hogy a 29,18 bevezeti a 19–20. versek tartalmát, mindamellett a 18. versen belül több tagolódást figyelhetünk meg:

- a 29,18a α prózai jellegű (ld. például a 29,1-et is), bevezeti az önidézés egészét (18a β –20. v.);
- a 18a β összefoglaló szereppel bír a 18b–20. versekre nézve;
- a 18b pedig a diszjunktív váv által különül el a 18a β -tól, és bevezetését képezi a rákövetkezőknek. (Hasonló viszonyt látunk a 29. rész 2. és 3–6., valamint a 11. és a 12–13. sorai-egységei között is.)

Noha ez a feltételezett „bevezetési mód” körülményesnek tűnik, mégsem idegen a bibliai héber prózától, amint azt Alter a Jer 36,27–31 példájával szemlélteti, *kínaidoboz-szerű szerkezetnek* nevezve azt.¹¹⁶ Ha pedig a Jób 29,18-ban va-

¹¹⁰ A diszjunktív váv tárgyalásánál a Bruce K. Waltke és Michael Patrick O’Connor többször Thomas Oden Lambdin tanulmányára hivatkozik: Lambdin, Thomas Oden: *Introduction to Biblical Hebrew*. Scribner, New York 1971. Ezek a lókusok is az ő példái; ld. Waltke, Bruce K. – O’Connor, Michael Patrick: *i. m.* 39., 2., 3. és 15. jegyz.

¹¹¹ Waltke, Bruce K. – O’Connor, Michael Patrick: *i. m.* 39.2.3.

¹¹² Watson, Wilfred G. E.: *i. m.* 261.

¹¹³ A strukturális elemek műszavaihoz, illetve a költői szövegek tagolódásáról ld. Korpel – De Moor: *Fundamentals of Ugaritic and Hebrew Poetry* 1–61; Watson, Wilfred G. E.: *i. m.* 11–15. Lugt, Pieter van der: *Rhetorical Criticism and the Poetry of the Book of Job*. E. J. Brill, Leiden 1995, 31–49.

¹¹⁴ Van der Lugt Barbara Herrnstein-Smithre hivatkozik (Herrnstein-Smith, Barbara: *Poetic Closure. A Study in How Poems End*. Chicago, University of Chicago Press 1968, 101–102. és 175–178.), és azt állítja, hogy a halál említése általában valamely költői egység zárlatául szokott szolgálni. Ld. Lugt, Pieter van der: *i. m.* 333.

¹¹⁵ Vö. Fokkelman, aki gyakran elutasítja Van der Lugt felosztásait, és felrója neki azt, hogy [ímént utalt művében] nem hajlandó az irodalmi kutatás szempontjaira odafigyelni; Fokkelman: *The Book of Job in Form*, 25., 2. jegyz.

¹¹⁶ Vö. Alter, Robert: *i. m.* 156–157.

lami ehhez hasonlóról van szó, akkor valószínűnek látszik az a változat, amelynek szövege a rendkívül hosszú, de evilági életre céloz (akár *homokkal*, akár *főnixszel*), s amely a 42,16–17 szerint valóságga válik Jób számára is.

E javaslat alátámasztásául álljon itt néhány olyan szövegrész, amelyben tartalmi hasonlóságot fedezhetünk fel, tudniillik előbb olvasunk bennük a halálról, majd azt követően cselekvésekről. Elképzelhető, hogy itt is ugyanazzal a tartalmi logikával találkozunk, mint a Péld 30,7–9-ben:

*Kettőt kérek tőled,
ne tartsd vissza tőlem, mielőtt meghalok:
hiábavalóságot és szavát hazugságnak távoztasd el tőlem,
szegénységet vagy gazdagságot ne adj nekem,
táplálj engem kenyérével részemnek [...].*

Halál, majd élet egymásutániságát látjuk továbbá a 1Móz 27,4 és 45,28-ban, Jer 38,10-ben is. Ezekben a lókusokban a halál közlése a **מוֹתָם בְּטָרֵם* (*mielőtt meghal*) kifejezéssel történik. Hasonló funkcióval bír az *עַד־אָנוּעַ* a Jób 27,5b-ben: [...] *haláломig el nem távoztatom feddhetetlenségemet magamtól.*

A Zof 2,1–3-ban is, ahol az Úr napjának elérése jelenti a megtérés lehetőségére adott türelmi idő végét, ezt olvassuk:

1. *Szedjétek össze magatokat, szedjétek, ti nem óhajtott nemzet,*¹¹⁷
2. *mielőtt szűlné törvény, mint polyva, átmegy nap,
mielőtt nem jó reátok heve az Úr haragjának,
mielőtt nem jó reátok napja az Úr haragjának:*
3. *keressétek az Urat, minden alázasosai a földnek, akik ítéletét cselekszik,
keressetek igazságot, keressetek alázasosságot –
talán elrejtettek napján az Úr haragjának.*

A kezdőmondat nem változtat a Zof 2,2–3 formai együvértartozásán, éspe dig azért, mert a három *בְּטָרֵם*-mel bevezetett motivációnak (2. v.) megfelel a további három imperativus, amelyek mindenike elején a *keressétek* (*בְּקַשׁוּ*) áll (3. v.). Formai és nem tartalmi a megfelelés a 2. és a 3. versek között, mert a 2. versben szinonim paralelizmust találunk, míg ettől eltérően, a 3. versben a *keressétek az Urat* tulajdonképpen összefoglaló jellegű a két rákövetkező, részletező jellegű felszólításhoz képest. És – az Alter jeremiási példájának mintájára – megtaláljuk a 2–3b külső keretét is, amikor a 2,3c-t a 2,1 folytatásaként olvasuk.¹¹⁸

A Jób 29,18-nak feszültséget keltő, halál-élet gondolati sorrendet hordozó párhuzamaként tekinthetünk a Róma 8,38–39-ben olvashatókra:

¹¹⁷ Ezt a sort Kecskeméthytól vettem át.

¹¹⁸ Vö. Sweeney, Marvin A.: *Zephaniah. A Commentary on the Book of Zephaniah*. Fortress Press, Minneapolis 2003, 2:1–4* Prophetic Exhortation to Seek YHWH. Form and Setting; Molnár János: *Sófóniás próféta könyvének és Malakiás próféta könyvének magyarázata*. Erdélyi Református Egyházkerület, Kolozsvár 1996, 36–41.

[...] *sem halál, sem élet* [...] *el nem szakaszthat minket az Isten szerelmétől, mely a mi Urunk Jézus Krisztusban van.* (Kecskeméthy).

Jóllehet vitáznak afelett, hogy Pál apostol itt szellemi hatalmakként képzelel-e el a halált és az életet, vagy sem,¹¹⁹ emellett nem zárható ki az sem, hogy a Jób 29,18 mondatának logikája szerint történik ez a megfogalmazás is, amely nem elliptikusan talán így nézne ki: „sem halál, sem [ami addig van, tudniillik] élet [...] el nem szakaszthat...”.

Mindezek alapján így érthetjük a Jób 29,18-at:

„És mondtam: fészken halok meg,
és [addig] mint a homokot/mint a főnix, megsokasítok napokat.”

A L/BHS szövege tehát egyszerre hordozza mindkét szemémát – miközben a masszoréták egyértelműsíteni igyekeztek, egyúttal igazolták az általuk el nem fogadott jelentés valószínűségét is. Továbbá megállapíthatjuk, hogy valamely mű – jelen esetben a Héber Biblia – és az azt értelmező közösség intertextualitásában természetes a szöveg által előidézett konnotációkkal történő kísérletezés szándéka, főként a szerzők részéről. Ha a Jób könyve szerzőjének annak idején nem állt szándékában kiaknázni az itt felismert kettős jelentés lehetőségét (bár nem zárhatjuk ki, hogy ismerhette a főnixlegendát), akkor itt a taláhnak olyan esetét kell látnunk, amelyet a recepció alakított ki.

További tanulmányt igényelne annak kimutatása, hogy a *főnix* értelem pontosításával a L alkotói itt a hosszú élet, a feltámadás vagy pedig a halhatatlanság mellett érveltek.

Felhasznált irodalom

- Abegg, Martin: *Transcription: B XIX Verso*. <http://www.bensira.org/navigator.php?Manuscript=B&PageNum=38> (2016. febr. 3.).
- BibleWorks10* CD-Rom. BibleWorks, LLC. 2015.
- Biblia Hebraica Stuttgartensia*. Ediderunt Karl Elliger et Wilhelm Rudolph. [1967/1977]. Deutsche Bibelgesellschaft, Stuttgart 41990.
- Biblia Hebraica*. Edidit Rudolf Kittel. [1906]. Editio altera emendatior stereotypica. Pars II. J. C. Hinrichs, Lipsiae 21909.
- Biblia Hebraica*. Edidit Rudolf Kittel. Pars II. J. C. Hinrichs, Lipsiae 1906.
- Biblia Hebraica*. Edidit Rudolf Kittel. Textum masoreticum curavit Paul Ernst Kahle. Editionem tertiam denuo elaboratam ad finem perduxerunt. [31937]. Editionem septimam auxerunt et emendaverunt Albrecht Alt et Otto Eissfeldt. [1951]. Editio nona emendata typis editionis septimae expressa. Privilegierte Württembergische Bibelanstalt, Stuttgart 1954.
- Biblia. Istennek az Ószövetségben és Újszövetségben adott Kijelentése*. Magyar nyelvre fordította a Magyar Bibliatársulat Ószövetségi és Újszövetségi Bibliafordító Szakbizottsága.

¹¹⁹ Vö. Jewett, Robert: *Romans. A Commentary on the Book of Romans*. Fortress Press, Minneapolis 2007, 8:31–39* Conclusion: The Status of the Elect Based on Divine Love: Exegesis: 38. és 39.

- (Az 1975. évi új fordítású Biblia javított kiadása (1990), a Vizsolyi Biblia megjelenésének 400. évfordulójára). Kálvin Kiadó, Budapest 2011.
- Biblia. Istennek az Ószövetségben és Újszövetségben adott Kijelentése.* Magyar nyelvre fordította és revidálta a Magyar Bibliatársulat Szöveggondozó Bizottsága. Kálvin Kiadó, Budapest 2014.
- Biblia. Kecskeméthy István fordítása. [1934]. Koinónia, Kolozsvár 2002.
- Biblia Sacra Iuxta Vulgatam Versionem.* Fifth Revised Edition, edited by Roger Gryson, Deutsche Bibelgesellschaft, Stuttgart 2007. In: *BibleWorks10.*
- Deuterokanonikus Bibliai Könyvek a Septuaginta alapján.* Szerk. a Magyar Bibliatársulat Szöveggondozó Bizottsága. Kálvin János Kiadó, Budapest 1998.
- Leningrad Codex.* <https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/1/1f/Leningrad-codex-16-job.pdf> (2016. febr. 10).
- Melius Juhász Péter: *A SZENT JÓB KÖNYVÉNEK a Sidó nyelvből és a bölcs magyarázóok fordításából igazán való fordítása magyar nyelvre 1565-ben.* Szerk. Ötvös László. Hasonmás kiadás, Debrecen 2008.
- Sanhedrin 108b. <http://www.e-daf.com/index.asp> (2017. aug. 4.).
- Szent Biblia, azaz: Istennek Ó és Új Testamentomában foglaltott egész Szent Írás.* Magyar nyelvre fordította Károli Gáspár. Magyar Bibliatanács, Budapest 1990. [Az 1908-ban megjelent revidált szöveg változatlan utánnomata;
- Szent Biblia, azaz: Istennek Ó és Új Testamentumának próféták és apostolok által megíratott szent könyvei.* Magyar nyelvre fordítottatott egészen és újonnan az Istennek Magyarországon való Anyaszentegyházának épülésére. Vizsolyban nyomtatott Mantskovit Bálint által, MDXC Boldogasszony havának 10. napján. Hasonmás kiadás. Magyar Helikon, Budapest 1981.
- תורה נביאים וכתובים** rps. London 1865.
- Septuaginta, Id est Vetus Testamentum Graece iuxta LXX interpretes.* Volumen II: Libri poetici et prophetici. Edidit Alfred Rahlfs. Württembergische Bibelanstalt, Stuttgart 1971.
- The Book of Ben Sira, B_XIX_Verso.* http://www.bensira.org/images/Manuscripts/B/B_XIX_Verso.jpg (2017. aug. 4.).
- The NETBible.* Biblical Studies Press 1996–2016 [NET©]. <https://bible.org/netbible> (2017. aug. 10.).

* * *

- Alter, Robert: *A Biblia versművészete.* Ford. Máthé-Farkas Zoltán. Exit Kiadó, Kolozsvár 2013.
- Alter, Robert: *The Wisdom Books – Job, Proverbs, and Ecclesiastes. A Translation with Commentary.* W. W. Norton & Company, New York 2010.
- Andersen, Francis I.: *Job. An Introduction and Commentary.* Inter-Varsity Press, Leicester 1976.
- Balentine, Samuel E: *Job.* Smyth & Helwys Publishing, Macon 2006.
- BibleWorks10* CD-Rom. BibleWorks, LLC. 2015.
- Blachorsky, Joshua (ed.): *The Book of Ben Sira. Index of Passages.* <http://www.bensira.org/pdf/indexOfPassages/indexOfPassages.pdf> (2016. febr. 3.).
- Broek, Roelof van den: Phoenix. In: Toorn, Karel van der – Becking, Bob – Horst, Pieter W. van der (eds.): *Dictionary of Deities and Demons in the Bible.* [1992]. Brill, Leiden – William B. Eerdmans Publishing Company, Grand Rapids 1999.

- Broek, Roelof van den: *The Myth of the Phoenix According to Classical and Early Christian Traditions*. E. J. Brill, Leiden 1971.
- Brown, Francis – Driver, S. R. – Briggs, Charles A.: *The Brown–Driver–Briggs Hebrew and English Lexicon* (with an appendix containing the Biblical Aramaic). Clarendon Press, Oxford 1907.
- Ceresko, Anthony Raymond: *Job 29–31 in the Light of Northwest Semitic. A Translation and Philological Commentary*. Biblical Institute Press, Rome 1980.
- Clines, David John Alfred: *Job 1–20*. Nelson Reference & Electronic, 1989.
- Clines, David John Alfred: *Job 21–37*. Thomas Nelson Publishers, Nashville 2006.
- Clines, David John Alfred: *Job 38–42*. Thomas Nelson, Nashville 2011.
- Cunchillos, Jesus-Luis – Vita, Juan-Pablo – Zamora, Jose-Angel – Cervigon, Raquel: *Ugaritic Data Bank. The Texts*. Laboratorio de Hermeneumática, Madrid 2003.
- Daniel, Constantin – Negoită, Athanase: *Gîndirea feniciană în texte*. Trad. Athanasie Negoită. Editura științifică și enciclopedică, București 1979.
- Dhorme, Édouard: *A Commentary on the Book of Job*. [1926]. Trans. Harold Knight. Nelson, London 1967.
- Driver, Samuel Rolles – Gray, Georges Buchanan: *A Critical and Exegetical Commentary on the Book of Job together with a New Translation*. T & T Clark, Edinburgh 1921.
- Eliade, Mircea: *A Szent és a profán. A vallási lényegről*. [1957]. Ford. Berényi Gábor. Európa Könyvkiadó, Budapest 21996.
- Encyclopaedia Britannica 2004*. Deluxe Edition CD. Encyclopaedia Britannica Inc. 2004.
- Eszenyeiné Széles Mária: Kecskeméthy István, a bibliafordító. In: *Református Szemle* LXXXIV. (1988/5–6), 561–574.
- Fohrer, Georg: *Das Buch Hiob*. Evangelische Verlagstalt, Berlin 1967.
- Fokkelman, Jan P.: *Major Poems of the Hebrew Bible at the Interface of Hermeneutics and Structural Analysis*. Volume 4: *Job 15–42*. Trans. drs. Ch. E. Smit. Royal van Gorcum, Assen 2004.
- Gátas József: *Trónlátomás a színpadon. Ezekiélosz Exagógé című drámájának politikatörténeti olvasata*. (doktori értekezés). Pázmány Péter Katolikus Egyetem 2014. [https://bt.ppke.hu/uploads/articles/7429/file/G%C3%A1tas%20J%C3%B3zsef_disszert%C3%A1ci%C3%B3\(1\).pdf](https://bt.ppke.hu/uploads/articles/7429/file/G%C3%A1tas%20J%C3%B3zsef_disszert%C3%A1ci%C3%B3(1).pdf) (2016.febr. 29.)
- Gordis, Robert: *The Book of Job. Commentary, New Translation and Special Studies*. The Jewish Theological Seminary of America, New York City 1978.
- Gradl, Felix: *Das Buch Ijob*. Verlag Katholisches Bibelwerk, Stuttgart 2001.
- Gray, John: *The Book of Job*. [2000*] Sheffield Phoenix Press, Sheffield 2010.
- Habel, Norman C.: *The Book of Job: A Commentary*. The Westminster Press, Philadelphia 1985.
- Harris, Robert Laird (ed.): *Theological Wordbook of the Old Testament – Volumes 1 & 2*. Moody Press, Chicago 1980.
- Hartley, John E.: *The Book of Job*. William B. Eerdmans Publishing Company, Grand Rapids 1988.
- Henry Maldwyn: The Greek Apocalypse of Baruch or 3 Baruch. In: Charles, Robert Henry et al. (eds.): *The Apocrypha and Pseudepigrapha of the Old Testament in English. With introductions and critical and explanatory notes to the several books*. Volume II: *Pseudepigrapha*. Clarendon Press, Oxford [1913] repr. 1964.

- Herodotus: *Books I–II*. Ford. Alfred Denis Godley. Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts/William Heinemann, London [1920] 1975.
- Hesiod: *Fragments*. The Precepts of Chiron: Fragment iii: Nymphs. <http://www.theoi.com/Text/HesiodMiscellany.html#Precepts> (2017. aug. 5.).
- Hoffmann, Yair: *A Blemished Perfection: The Book of Job in Context*. Sheffield Academic Press, Sheffield 1996.
- Holladay, William Lee: *A Concise Hebrew and Aramaic Lexicon of the Old Testament*. Based upon the Lexical Work of Ludwig Koehler and Walter Baumgartner. [1971]. Koninklijke Brill, Leiden 2000.
- Horst, Pieter van der: *Essays on the Jewish World of Early Christianity*. Universitätsverlag, Freiburg – Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1990.
- Janzen, J. Gerald: *Job*. John Knox Press, Atlanta 1985.
- Jewett, Robert: *Romans. A Commentary on the Book of Romans*. Fortress Press, Minneapolis 2007.
- Joüon, Paul – Muraoka, Takamitsu: *A Grammar of Biblical Hebrew*. Editrice Pontificio Istituto Biblico, Roma 2006.
- Kelecsényi László – Kelecsényiné Molnár Katalin – Oláh Tibor – Osztoivits Szabolcs – Petz György – Studinger Józsefné – Szentésné Péter Orsolya – Turcsányi Márta: *Kulturális enciklopédia*. <http://enciklopedia.fazekas.hu/search/search.php> (2015. máj. 13.)
- Korán*. [Az 1923. évi kairói kiadás.] Ford. Simon Róbert. [1987]. Helikon Kiadó 21994.
- Korpel, Marjo Christina Anette – Moor, Johannes Cornelis de: *Fundamentals of Ugaritic and Hebrew Poetry* [1986]. In: Meer, Willem van der – Moor, Johannes Cornelis de: *The Structural Analysis of Biblical and Canaanite Poetry*. Sheffield Academic Press, Sheffield 1988, 1–61.
- Kustár Zoltán: *A héber Ószövegség szövege. A masszoréta szöveggyománnyozás és annak megjelenítése a Biblia Hebraicában*. Kálvin János Kiadó, Budapest 2010.
- Kustár Zoltán: *A protestáns Revideált újfordítású Biblia ószövegségi részében végzett módosítások. Elvek, eredmények, tartalmi indoklások*. Debrecen 2017, 13.]
- Liddell, Henry George – Scott, Robert – Jones, Henry Stuart – MacKenzie, Roderick: *A Greek-English Lexicon with a Revised Supplement*. [1843]. Oxford University Press, Oxford 1996.
- Lisowsky, Gerhard: *Konkordanz zum Hebräischen Alten Testament*. [1958]. Deutsche Bibelgesellschaft, Stuttgart 21981.
- Ludwig Koehler – Walter Baumgartner: *The Hebrew & Aramaic Lexicon of the Old Testament, CD-Rom Edition*. Trans. Mervyn Edwin John Richardson. Koninklijke Brill, Leiden 1994–2000.
- Lugt, Pieter van der: *Rhetorical Criticism and the Poetry of the Book of Job*. E. J. Brill, Leiden 1995.
- Lust, Johan – Eynikel, Erik – Hauspie, Katrin (ed.): *Greek-English Lexicon Of The Septuagint*. Revised edition. Deutsche Bibelgesellschaft, Stuttgart 2003.
- Marjovszky Tibor: „A föld megszűli az árnyakat?” – néhány megjegyzés a rabbinikus hagyomány föltámadás hitéhez. In: *Eszkbatológia és utópia*. Pápai Református Teológiai Akadémia 2001, 9–16.
- Máthé-Farkas Zoltán: Kísérlet a prédikációnak nyitott műként való megalkotására. In: *Református Szemle* CIII. 2009/1, 37–84.

- Máthé-Farkas Zoltán: Metafora vagy nem metafora? Feltételezések Jób szabadítás-metaforáinak jelentésalkotásáról. In: *Református Szemle* CVIII. (2015/1), 5–54.
- Máthé-Farkas Zoltán: Pelham, Abigail: Contested Creations in the Book of Job. The World-as-It-Ought-and-Ought-Not-to-Be. In: *Református Szemle* CIX. (2016/5), 581–589.
- Matheus, Frank: PONS *Kompaktwörterbuch Althebräisch: Althebräisch – Deutsch*. Ernst Klett Sprachen, Stuttgart 2006.
- Midrash Rabbah: Genesis*. Volume 1. Edited by Harry Mordecai Freedman – Maurice Simon. Trans. R. Harry Mordechai Freedman. Socino Press, London 1939.
- Molnár János: *Sofóniás próféta könyvének és Malakiás próféta könyvének magyarázata*. Erdélyi Református Egyházkerület, Kolozsvár 1996.
- Muntag Andor: *Jób könyve*. [1981]. Luther Kiadó, Budapest 2003.
- Nielsen, Kirsten: *There is Hope for a Tree. The Tree as Metaphor in Isaiah*. JSOTS Press, Sheffield 1989.
- Noegel, Scott Bryon: *Janus Parallelism in the Book of Job*. Sheffield Academic Press, Sheffield 1996.
- Pelham, Abigail: *Contested Creations in the Book of Job. The-World-as-It-Ought-and-Ought-Not-to-Be*. Brill, Leiden 2012.
- Perdue, Leo G.: *Wisdom in Revolt – Metaphorical Theology in the Book of Job*. JSOT Press, Sheffield 1991.
- Pliny: *The Natural History*. Volume 3. Trans. John Bostock, H. T. Riley. Henry G. Bohn, London 1855.
- Pollák Kaim: *Héber–magyar teljes szótár*. Budapest 1881.
- Pope, Marvin H.: *Job. Introduction, Translation, and Notes*. Doubleday & Company Inc., New York 1973³.
- Ricoeur, Paul: *Az élő metafora*. [1975]. Ford. Földes Györgyi. Osiris, Budapest 2006.
- Rowley, Harold Henry: *Job*. [1976]. Wm. B. Eerdmans – Marshall, Morgan & Scott Publ. Ltd., London 21980.
- Rövidítések és átírások*. <http://www.biblia-tarsulat.hu/biblia/komm3/64elosz.pdf> (2017. aug. 11.).
- Saadia ben Iosef al-Fayyūmī: *The Book of Theodicy. Translation and Commentary on the Book of Job*. Translated with a philosophical commentary by Lenn Evan Goodman. Yale University Press, New Haven–London 1988.
- Sajo, George: *Phoenix on the top of the palm tree. Multiple interpretations of Job 29:18*. George Sajo, 8-2-2005. Forrás: <http://www.emblematica.com/en/silva5.htm> (2016. jan. 13.).
- Sanhedrin 108b. In: Epstein, Ezekiel Isidore (ed.): *Sanhedrin*. Trans. Jacob Schacter (ch. i–vi.), Harry Freedman (ch. vii–xi.). http://www.come-and-hear.com/sanhedrin/sanhedrin_0.html és http://www.come-and-hear.com/sanhedrin/sanhedrin_108.html#PARTb (2017. aug. 1.), folio 108b.
- Simon Róbert: A Korán világa. Szűramagyarázatok. [Saját oldalszámozással.]. In: *Korán*. [Az 1923. évi kairói kiadás.] Ford. Simon Róbert. [1987]. Helikon Kiadó 21994.
- ספר מדרש רבות על ספר ברשיה**. Ed. Yadi Moseh Zerah – Avraam Veod. Lemberg 1811. <http://hebrewbooks.org/22383> (2016. febr. 12).
- Strack, Hermann Leberecht – Stemberger, Günter: *Introduction to the Talmud and Midrash*. [1992]. Trans. and ed. Markus Bockmuehl. Fortress Press, Minneapolis 1996.

- Sweeney, Marvin A.: *Zephaniah. A Commentary on the Book of Zephaniah*. Fortress Press, Minneapolis 2003.
- Szathmáry István (szerk.): *Alakzatlexikon*. Tinta Könyvkiadó, Budapest 2008.
- The Complete Jewish Bible with Rashi's Commentary*. Translation edited by Rabbi A. J. Rosenberg. Iyov – Job Chapter 29. http://www.chabad.org/library/bible_cdo/aid/16431 (2016. jan. 15.).
- The Legend of King Keret. In: Pritchard, James Bennett (ed.): *Ancient Near Eastern Texts Relating to the Old Testament. Third Edition with Supplement*. Princeton University Press, Princeton 1969.
- Tolcsvai Nagy Gábor: *A magyar nyelv szövegtana*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest 2001.
- Tov, Emanuel: *Textual Criticism of the Hebrew Bible*. Second Revised Edition. Fortress Press, Minneapolis [1992], 2001.
- Tur-Sinai, Naftali Herz: *The Book of Job. A New Commentary*. Kiryath Sepher, Jerusalem 1957.
- Waltke, Bruce K. – O'Connor, Michael Patrick: *An Introduction to Biblical Hebrew Syntax*. [1990]. Eisenbrauns, Winona Lake 2004.
- Wazana, Nili: Anzu and Ziz: Great Mythical Birds in Ancient Near Eastern, Biblical, and Rabbinic Traditions. In: *JANES* 31. (2009), 111–135.
- Weil, Gérard Emmanuel (szerk.): *Massora Gedolah iuxta codicem Leningradensem*. Vol. 1–. Pontificium Institutum Biblicum. Roma (é. n.).
- Wilde, Arie de: *Das Buch Hiob. Eingeleitet, übersetzt und erläutert*. E. J. Brill, Leiden 1981.
- Zimmerli, Walther: *Ezékiel 2. A Commentary on the Book of the Prophet Ezekiel, Chapters 25–48*. [1969]. Trans. James D Martin. Fortress Press, Minneapolis 1983.
- Zuckermann, Bruce: *Job the Silent. A Study in Historical Counterpoint*. Oxford University Press, New York 1991.

* * *

Job 29,18 is one of the most disputed verses from this chapter, especially with regard to the meaning of the Hebrew term חוּל. This word can be rendered either as ‘palm’ (so, e.g. in the *Septuagint* and the *Vulgate*), or ‘sand’ (e.g. Saadiah Gaon), or ‘phoenix’ (e.g. *Genesis Rabbah*, *B.Talmud Sanhedrin*). Several Hungarian versions support both ‘sand’ and ‘phoenix’. This article shows that the Massora parva suggest that חוּל is an example of *talhin* / *double entendre*. This means that the massorettes who fixed the text of the Leningrad Codex probably took for granted that חוּל referred to both ‘sand’ and ‘phoenix’ as a bird-name.

Keywords: palm, sand, phoenix, talhin, double entendre, reception, immortality, resurrection, rabbinic literature, massorettes.